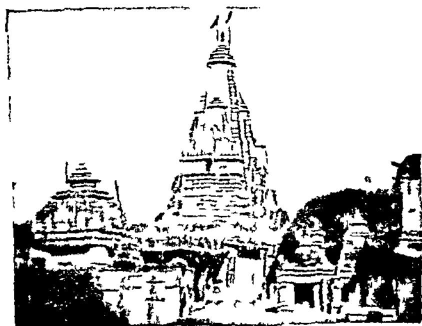
Mahākośala Historical Society's Papers

Temple of Shorinarayana (Dist. Bilaspur)

Editor —

Honorary Secretary, Mahakosala Historical Society,
Bilaspur (C. P.)

Vol. II

19[illegible]

Price Rs 6-0-0

Mahākosala Historical Society's Papers

Vol II

EDITOR—
Honorary Secretary
MAHĀKOSALA HISTORICAL SOCIETY

Published by
LOCHAN PRASAD PANDEYA
Hon. Secretary, Balpur
Via Raigarh B. N. Ry., Chhattisgarh C. P.
For the
MAHAKOSALA HISTORICAL SOCIETY
BILASPUR

Printed by
Jogesh Chandra Sarkhel
At the
CALCUTTA ORIENTAL PRESS Ltd
9, Panchanon Ghose Lane
CALCUTTA

CONTENTS

Haihaya or Chedi-Kalacuri Family

APPENDIX

The Mahākōsala Historical Society

BILASPUR C P

(Founded in 1920)

CHIEF PATRON

H E Sir Hyde Gowan K C S I C I E V D I C S
Governor of the C P s

FIRST PRESIDENT

T C Lāl Esqr M A (Oxon) Bar at Law M L A

PATRONS

Dr E Raghavendra Rao Bar at law D Litt M L A
Rai Bahadur B Jagannath Prasad Bhānukavi
Sahityacharya Retired E A C
Srimati Subhadrā Devi Sharma
Pandit N P Mishra B A Visharad Shahityashastri M L A
Sriyut G D Agarwal B A C E M I E (India)

HON MEMBERS (Abroad)

Sir George Grierson O M K C I E F B A
Dr L D Barnett M A LL D
Dr J Ph Vogel M A Ph D

HON MEMBERS IN INDIA

Mr A F M Abdul Ali M A F R S L
Rao Bahadur Dr S Krishna Swami Aiyanger M A Ph D
Dr Hirānand Śāstri M A M O L D Litt
Prof V V Mirashi M A
Rai Bahadur Pandit Daya Ram Shani M A
B V Krishna Rao Esqr B A B L

FOUNDER

Pandit Purushottam Prasād Pandeya Śarmā

A KIND MESSAGE

Dear Sir,

I learn with pleasure that you are bringing out the second volume of the Mahākōsala Society's Historical Papers, and that this volume will be a compilation of the texts of the copper plate and the stone inscriptions found in Mahākōsala This will be a very useful book of reference, I am sure

The archæological monuments of Mahākōsala stand in need of at thorough surve and ought to be carefully described in an illustrated volume which you will surely find your way to bring out as soon as possible The compilation which is on your hand now is a move in the right direction I wish all success to your laudable activities

Yours Sincerely,
Hiranand Sastri
Director of Archæology, Baroda State

To
The Hon Secretary,
Mahākōsala Historical Society

EDITOR S NOTE

Our object in publishing this compilation as it stands is to bring within easy reach of one and all in our Provinces the original texts of inscriptions in Devanāgari characters the most popular Indian Script in which Sanskrit works are written and published in India It may be taken as a supplement to a portion of Rai Bahadur Dr Hiralal s List of C P Inscriptions which contains brief notes on almost all the inscriptions included in the e pages excepting those which our society has been able to discover quite recently The learned Dr Hirālal once wrote to me to prepare a poetical work by the name of *Kosalayana* I leave it for the readers to judge how far this compilation will go to answer his suggestion Instead of attempting to prepare an original book I thought it more useful to collect the writings of literary men of ore in this part of Kosala which do contain some sort of अयन or inspired writing or account and throw light on various phases of culture and civilisation of the princes and people alike

The work of printing had already begun in the life time of the great Orientalist Dr Hirālal—the pride and glory of C P s but it did not please God to spare him to us here and to enable us to secure his ever affectionate blessings upon the appearance of this compilation which owes its very origin to him

I have tried to eulogise in my own words the Mahakosala country and its past poets and writers whose names occur in in cr ptional records

Scholars may kindly pardon us for our boldness and may take this as a crude attempt towards bringing out an illustrated edition of similar but exhaustive and complete compilation of inscriptional documents under more favourable circumstances This is only a fore runner as it were We feel greatly encouraged by the most kind message we have been favoured with and God helping we hope to bring the 2nd ed tion of this book upto the mark We owe our indebtedness to all our kind friends and well wishers who have helped us with their suggestions from time to time

I know an Indian village can hardly aspire to the fame of an upto-date civilised capital town of any Province in our country not to speak of any such city in Lurope Any compilation prepared and published in such an out of the way place will surely be lacking in many respects But as the Sanskrit saying goes अकरणात् करणं श्रेय we have tried our best to fill a gap

PREFACE

Though the Descriptive List of Inscriptions in the Central Provinces and Berar by the famous scholar Rai Bahadur (now the Late Dr) Hiralal B A M R A S is in itself a very useful work and contains in short all available information about the inscriptions noticed in it yet it cannot remove the want of an up to date compilation of original texts of stone and copper plate inscriptions with correct readings of them Inscriptions discovered in the Central Provinces have been noticed and described in various journals and periodicals some of which are now out of print and are not available in even famous provincial libraries in India I do not know of any library* in C P including the C P Secretariat Library where a research scholar can get for reference a decent number of such journals and quarterlies in which inscriptions from C P and Berar have been published and discussed I have personal experience of the difficulty in procuring such periodicals and journals without the free use and study of which the work of historical research is sure to suffer The rules and regulations of big Government Libraries in India with regard to the giving of loans of important books and papers to scholars engaged in critical and scientific study of history are sometimes found to be strict and this proves to be detrimental to the successful and early performance of their work

The antiquarian journals and periodicals are in a way out of the reach of vast number of Sanskrit and Vernacular knowing scholars living in the country side and in their calm and quiet *Āsrams* (abodes) A handy compilation of the present type is sure to prove a welcome publication to them and to create a love for the study of history and archaeology giving them a stimulus to take to useful research work To the University students of Indian History and Epigraphy this compilation it is hoped will be equally useful and will help them towards thorough study of various inscriptional documents In the absence of any classical Sanskrit work of note in these Provinces the poems and prose compositions presented in these pages will serve the purpose of an excellent collection of literary gems of poets and writers whose names must have been lost for ever but for the reason of these compositions being incised on stone slabs and copper plates

As no official or private attempts seem to have been made to take

---

* Thanks to the noble attempt of Prof V V Mirashi M A Head of the Sanskrit Department Nagpur University some fresh additions of important periodicals have recently been made to the Nagpur University Library which are sure to prove useful to schoalrs engaged in historical research

District Officers must have visited these places and had they only cared to prepare three or four sets of estampages of the inscriptions and kept one of them as office copy for future use they would have been surely of immense help to us in deciphering the writings at this stage It is really regrettable that the Provincial Governments and the Archæological Department do not recognise the great necessity and high value of preparing a number of eye copies or impressions of inscriptions and of carefully preserving at least two copies of such estampages of each inscription—one in the Provincial Museum and the other in the office of the District Officer of the District to which the inscription might belong

It may not be out of place if I refer here to a gloomy aspect regarding exploration The sad ignorance of the amended rules in the *Treasure Trove Act* on the part of the general public is a great stumbling block in the way of tracing out new finds of copper plates coins or images I know of cases where the finders out of fear for being prosecuted or harrassed by the authorities went so far as to destroy the finds to get rid of their awkward position The District Officers the Ruling Chiefs and the Local Bodies may do a distinct service to the cause of Archæology and historical research if they adopt a kind of appreciative measure by proclaiming to grant certificates and prizes to those who report newly unearthed documents or bring to light the concealed charters from the dark corners of their houses

Another regrettable matter is that we are indifferent in the study and collection of old coins which with only a little effort one can come across easily There is no doubt a sad lack of interest on the part of the enlightened public to trace out and collect such coins from different localities There are old historical sites in our Provinces where even an experimental excavation is sure to yield rich fruits That these earth eaten copper bits are not of little help towards the making of an authentic history is described in the following lines by Mr Pannālal I C S the President of the Annual Session of the Numismatic Society of India held in December 1934 at Allahabad in his Presidential address —

As is well known we are very much handicapped in our studies of our ancient history by the poverty of contemporary historical documents We have three kinds of these (1) inscriptions on statues stone slabs and rocks (2) documents such as grants to temples etc engraved on copper plates (3) lastly the coins which *being more numerous* than the other two *are of special importance*

'The solid contribution that has been made by their study is now so universally recognised that I need no apology in inviting the general public to come in increasing numbers to share this labour of love with us

It is, I promise you, a fascinating study Unlike many other sciences it does not need a specialised laboratory or costly equipment or long apprenticeship Any one, provided he is keen, can start on the work this minute with a fair prospect of making the most woderful discoveries that might alter our whole reading of history All that you have to do is to visit the small shops specially the *tamera* in the villages that you may happen to pass through and for a few pice you can buy some old un current coins often centuries old, which you proceed to take home, decipher and classify according to kings Practically all coins contain the names of the king and most contain the date of minting

How painful it is, that we in C P have never cared even to know what are the *earliest inscribed coins* ever discovered in our Provinces? The Gunji Rock inscription in the Sakti State (E S A), contains the name of a king Rāño Kumāra Vāsanta (2nd century A D) But no coins of this king have yet come to light We know nothing about him and about king Mahendra of Kosala referred to in the Allahabad Pillar inscription of Samudragupta except their names The earliest coins with a legend in old *Brāhmī* are what are known as the *Tripuri coins* The original coins are now in the British Museum London * We are quite in the dark about the kings who issued these coins with the legend "*Tripuri*" in Brāhmī characters attributable to about 300 B C * The name of 'Tripuri' is found in some records of the 10th & 11th centuries A D Tripuri was the capital of the Kalacuris of Cedi of Dahala comprising the territories of present day Rewah, Jubbalpur and Bānda The Kalaçuris were an ancient Rajput tribe who established their own era so far back as 248 A D , known as Cedi or Kalacuri era Why these coins were issued with the

---

* For two plaster-casts of these coins we owe to the courtesy of Dr L D Barnett and Mr J Allan of the British Museum, scholars who are ever so kind to our Society

* Some of these coins show the river Narmada on one of their sides The Tripuri coins are of copper

name of the capital town of Cedi country inscribed on them is a matter for investigation To me it appears that the word was Tripurisah(त्रिपुरीश) meaning Lord of Tripuri of which the last letter श is not to be found on the coins due to its small size Bigger size of this type of coins if unearthed might solve the puzzle This name त्रिपुरी finds a place in the famous Sanskrit work *Brihatsamhitā* of Varāhamihira * In the history of Tripuri and its rulers dating from the coins with Brahmi legend of about 300 B C there is a gap of about 1200 years uptill the time of Kokalla the first (circa 900 A D)

Inscribed coins if unearthed at or about the old site of Tripuri might throw fresh light upon this Just the reverse of त्रिपुरी is the fate of श्रीपुर in respect of old coins This place was the capital of Mahākosala during the reigns of Mahā Śiva Tivaradeva and Maha Śiva Gupta Balarjuna texts of whose copper and stone inscriptions have found place in the present compilation Maha Śiva Tivara Deva s charters a e emphatic that he was the Soverign Lord of entire Kosala apparently Mahā Kosala His grandfather Indrabala is described in the Kharoda inscription in *Kutil* script as follows —

सर्व्वावनीश्वरशिरोमणिराजिराजत्
पादाम्बुज शशिकुलाम्बरपूर्णचन्द्र ।
†आसीत् (प्रसिद्ध इह कोसल भू सुरेन्द्र
‡श्रीपाण्डुवशधर) इन्द्रबलाभिधान ॥
श्रीमानीशानदेव क्षितिपतितिलक तस्यपुत्रोत्तमोऽभूत् ॥

This family besides producing the Lords of Kosala had the honour of being the main house of the Lords of Trikalinga otherwise known as later Guptas of Cuttack (Orissa) as distinguished from the earlier Guptas of Sirpur (Mahākosala) These had their capitals at Vinitapura and

---

*मौलिकविन्ध्यवत्माऽन्ध्रवैदिशाश्चाध्वकण्ठाश्च ।
वृषनालिकेर चर्मद्वीपा विन्ध्यान्त वासिनस्त्रिपुरी ॥ Chap 14

The वायुपुराण refers to त्रैपुरा's among जनपदा under विन्ध्यपृष्ठनिवासिन ॥
तोसला कोसलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा ।
तुमुरास्तुम्बुराश्चैव पटुरा निषधै सह ॥

† आसीद्भुव पतिर

‡ S S I पाल्तत्रिपुरिन्द्रबलाभिधान ॥

Yayātinagara situated on the bank of the Mahānadi We find from the copper-charters of Mahā Śiva Tīvara-deva that during his reign the box-headed characters, also known as the Vākātaka Script was in use in Mahākosala No coins of Tīvaradeva or of his father Nannadeva and grandfather, Indrabala or of any of his immediate successors have yet come to light The only coin with a legend in the box-headed script at present known to exist in India, is that of the grandfather of Mahāsudevarāja named Prasanna Mātra the father of Mahājayarāja and Mānamātra who in turn was the father of Mahā Pravararāja of Śarabhapur Line This interesting coin was discovered by our society and it is in its possession In all probability Śarabhapura was the capital of the kings of this family about which city or town there is a sad want of authentic information Even the location and identification of Śarabhapura have been left un-attempted One of the highest authority on ancient Indian coins Sir R Burn refers to this our Society's find in his note drawn for the Annual Bibliography of Indian Archæology for the year 1933 published by the Kern Institute-Leydon Holland which is just out To quote Sir Richard—

"Mediæval"

Mr L P Pandeya describes in Indian Historical Quarterly of Calcutta IX p 595 an interesting *silver coin* or seal of quite a new type, bearing the name Prasanna-Mātra, which first appears on the seal of copper-plates issued by his grandson MahāSudeva (Ep Ind IX p 172) No coins of this line have been published before, but as one side is blank the piece may have been struck as a seal or medal '

"P 21 under-Indian Numismatics in 1933."

Equally interesting is the copper coin of Rāno Śiva Śri Pilakas, just discovered by our Society at Bālpur from the bed of the Mahānadi the great river of Mahākosala otherwise known as Citrotpalā As this coin is also blank on the reverse, it appears that in Mahākosala coins with blank reverses were in use It is not proper, therefore, to take such coins for a medal or seal Mr K N Dikshit M A , Dy Director-General of Archæology in India who has deciphered the legend on this coin is of opinion that it is a *"unique coin" found* in C P's His reading of the *Brahmi legend* is *"Rāno Śiva Siri Pilakas"* This name of the king

appears on the upper portion of the little round coin above the figure of a standing elephant

According to Mr Dikshit the name of this *Andhra* king Pilakas or Apilaka of the Puranas was known from no other epigraphical source The authenticity of the tradition embodied in the dynastic portion of the Purānas thus finds confirmation on the basis of this coin The examination of this copper coin and of the silver coin of श्रीप्रसन्नमात्र in original leaves no doubt that they were struck as coins These two coins were not issued as medals or seals can be safely said

As some coins of Gupta Period contain legends in beautiful Sanskrit verses from literary point of view also the study and search of old coins is of interest These coins contain one or two lines of verse in उपगीति पृथ्वी, उपजाति वशस्थविल,* metres which do disclose the taste for poetry of the kings and their court poets and architects Such legends and devices of coins give much to think and are proofs of the imagination and religious spirit of the intelligentsia of the age in which they were in use Most of these have a message of their own to tell What is wanted is a spirit of true and patient investigation towards the thorough study of such metal bits—the sacred relics of different Indian Governments of the past Although our newly discovered antiquated coins supply us with only the names of individual kings the devices on them supply enough food for thought What is wanted is the undertaking of close investigation and continued exploration of old and deserted sites of forgotten and extinct cities like त्रिपुरी, प्रवरपुर, पद्मपुर of Vakāṭaka copper charter ऽपुर and शरभपुर of the rulers and lords of which cities there is a sad dearth of old coins

A word or two about the nomenclature of this compilation The name कोसलरत्नमाला means a necklace of gems found in Kosala Here the word रत्न has a double sense Ratanpur was the capital of the latest Ruling dynasty some of whose kings call themselves सकलकोसलाधिप and सकलकोसलमण्डनश्री Just like श्रीपुर which was the capital of कोसल

*१ समरशतविततविजयी जितारिपुरजितोदिवं जयति ॥

२ कृतान्तपरशुरप्रत्यनितराजजेता जयति ॥

राजाधिराज पृथिवीं विजित्य । दिवं जयत्याहृतवाजिमेध ॥

४ कुमारगुप्तो युधि सिंहविक्रम । ५ गुप्तकुलव्योमशशी जयत्यजेयो जितमहेन्द्र ॥

धिप महाशिव तीवरदेव and his successors,—the Soma Vamshi Kings, Ratanpur attained in its time due glory and fame under the Haihaya Princes whose 1st seat in Mahākosala was तुम्माण, present day तुमान in the Bilaspur district The city of Ratrapur was founded by Ratnadeva, the first

Here again arises the question of the extent and ancient and mediæval capitals of Kosala About these two points i e (i) Extent of Mahākosala (ii) The ancient and mediæval capital-towns of Mahākosala, no exahastive essays have yet been written, The late Rai Bahadur Dr Hiralal at the instance of Dr J Ph Vogel of Leiden, Holland, whom I had the honour to invite on behalf of the Mahākosala Historical Society to draw a paper on the Extent of Mahākosala,' contributed an article to the "*Indian Antiquary*" discussing the claim of *Bhāndak* in the Chandra district C P to be the oldest capital of Mahākosala on the basis of the story of king Nala and his queen Damayanti as given in the Mahābhārata Babu Akhil Chandra Pālit, Bhārati-Bhūshana and Vakil High Court Cooch-Behar (Bengal) has criticised Dr Hiralal's findings as untenable, Mr Pālit's article will be published in due course in our 'Papers For the information of the readers a summary of his article is given in the Appendix The first capital of कोसल under कुश son of god Rāmachandra was कुशस्थली or कुशावती situated in the defile of the Vindhya Hills, somewhere between the Rewa and the Ganges But its exact situation has not yet been fixed due to the great distance of time and for want of clear references in the Purānas The city is now lost for ever, its name only can be found in Sanskrit literature, the Rāmāyana, the Vāyu Purāna and the Raghuvamsa of Kālidāsa

L P PĀNDEYA

❀ श्रीमद्रत्नपुर दिशि श्रुतयश, रत्नेश्वरो यद्व्यधात् ।

‡ Refer to R B Dr Hirālāl's paper, 'The Extent and capital of Dakshina Kosala ' Ind Ant (Sept 1933)

पाली या ब्राह्मी लेख

समय—ईसवी सन् के पूर्व ७०० से ईसवी सन् ४०० तक

कोसलरत्नमाला

रूपनाथस्थ अशोककालीन धर्म्मलेख।

भापा —पाली

लिपि —ब्राह्मी

समय —२३२ ईसवी सनर पूर

(१) दवान पिय हव आहा [—] सातिरेकानि अढतियानि वयसुमि पाकासवके[1] नो चु बाढि[2] पक त[3] [,] सातिलक चु छवछर[4] य सुमि हक सघ उपत।

(२) बाढि चु पकत [।] यि इमाय कालाय जम्बुदिपसि[5] अमिसा देवा हुसु त दानि मिसा कटा [।] पकमसि हि एस फल [।] नो च ऐसा महतता[6] पापोतव [।] खुदकनहि क

(३) पि परुमिनिन[7] सकिये पिपुल पि स्वग आरोधव[8] [।] एतिय अठाय च सावनकट खुदका च उडाला च पकमतु[9] ति [।] अता[10] पि च जानतु इयं पकरन

---

1 उपासक (सहसराम तथा वैराट)
2 बाढं
3 सवेन (महसराम धम्मनर)
4 सम्वछले (महसराम)
5 "जम्बुदीपसि अमिसं देवा संता मुनिसा मिस ग्ध (सं०)
6 महतनेन (वैराटस्थ धम्मनेन)
7 कमभानना (महसराम)
8 आराधवव (वैराट)
9 पकमन्तु (वैराट)
10 अता (स+वै)

(४) क्रिति (?) चिरठिनिके[11] सियां [।] इय हिअंठ वदि वढिमिनि विपुल च वढिमिनि अपमुाप्यियेना दियढिय वटिमन [।] इय च अठे पवनिगु लेखापेन वालन हध च [।] अथि

(५) सिलाठुमे सिलाठंभसि लाखपनवयन [।] एतिना च वयजनेना यावनक तुपक अहाले सवरविवसेतवायुनि [।] व्युठेना[12] सावने कटे २५६ स—

(६) * तविवासा त [।]

---

(२)

रामगढ़ पर्वत (सुरगुजा राज्य) की सीताबेंगरा गुफा का शिला-लेख

अदिपयन्ति हदयम सभाव गरुकवयो ।
× × × इति तयम × × × दुले वसन्तिया
हि सावातु भूते कुदस ततं एवं अलंगता × ×

---

11 चि लठितिके (सहसराम)

12 विवुथेन इवे सपना लातिसना विवुथानि २५६ (सहसराम)

* पक्ति

(२)

सुरगुजाराज्यान्तर्गत जोगीमाड़ा गुफाका लेख

भाषा - मागधी

शुतनुक नाम दवदशिन्यि
त कमयि थ वलनशेयी
दवदीन नाम लपदग ।

(३)

शक्ति राज्य के गुञ्जी नामक गाँवकी गिरि-शिला पर का लेख

Line I — सिध नमो भगवतो राञो
कुमार वासन्तस राजे सवछर
पचम ५, हमत पख ४, दिवसे
१०+५ × × × × ×
भगवतो उमभा निथि × ×

Line II — गाटछ (अग) × × ×
वसीठि पुतस × × ×

Line III — गिम्हण पख ६, दिवस
२, सवछर ८ कुमार वासन्त
राजे × ×

(४)

किरारी ग्राम (चन्द्रपुर-जिला बिलासपुर) के हीराबन्ध तालाब में प्राप्त काष्ट स्तम्भ पर का लेख —

भाषा – प्राकृत (नासिक य गुफा लख की भाँति)

पंक्ति १ नगर रखिनो नीरपालित चिरगहिय सेनापति दव वमस्यानि ग

गोतावसवहथि वमदेयिकम स पिटल इ...इमा इ...इ . मा...इ...मा. आ. . नो भटाय केसव विठिद्कामिक नते (या म भे) माविट् निमिन्त

पंक्ति २ प्रतिहार खिपत्ति गणक नाग हेअमि गाहपनिय घरिक भण्डाकारिक अमाधिय वें हाथाधिआर हथारोहे असारोहे देवथयक पादमूलिक रथिक सिन्नार खरिमल (?) वुटनमक नभक महानाग्मिक कुहुडवत

पंक्ति ३ हाथिवक यमाथिक धावक सगन्धके गोमण्डलिक यानसालायुधघरिके दलिअ-खेस्ह (?) पल विठिद वालिके अवमकारक मध (वा ख) रदाप (वा ह) देअक वदि केसव नाशो (?) वचरे अनु विनो दुनुवृत्त लेहहारके पेटस (?) पायुत साव (?) कुलपुत्रक कुल पुत्र मनु सेनापति

पंक्ति ४ वु सलिनम वु हेसर महमेनानी सिधराज कुह (?) . पुनम पिजत (?) रपयति गमे पुवरठि* कवयु मे कुमारो इ नायक

पंक्ति ५ भाययु (या घे ?) र (द) पा ट अ पुनविया म

(५)

सेमरसल ग्राम (जिला विलासपुर) का खण्डित शिला-लेख :—

L 1 सि द्धि र स्तु
L 2 भटारक स [भट्टारकस्य]
L 3 व त्रि घ व
L 4 र चे पि नि वि
L 5 घ न व ड स
L 6 प छ मे न
L 7 वा प क च ह
L 8 विसगाम न [विश्वग्राम]
L 9 विसगमने

* पुवरठि = पूर्व्वराष्ट्र ।

वर्म्मां-वंश

गुप्त संवत २८२=सन ई० ६०१

भाषा—संस्कृत

लिपि—गुप्त लिपि

मुद्रा—चक्राकार सिंह चिह्नयुक्त

आरंग (जिला रायपुर) में प्राप्त श्रीमहाराज भीमसेनका ताम्रशासन*

ॐ स्वस्ति ॥ सुवर्णनद्याः सर्व्वसम्राजर्पितुल्यकुलप्रभावकीर्तेः श्रीमहाराज सूरस्य प्रपौत्रः प्रजादयितस्य श्रीमहाराज दयितस्य पौत्रः, प्रणतसामन्तस्याराति विभीषणस्य श्रीमहाराज विभीषणस्य पुत्रः शक्तिसिद्धिसम्पन्नो धर्म्मविजयी न्यायोपार्जित अनेक रत्न गो-भूमि सुवर्णहिरण्यादिप्रदः श्रीमहाराज भीमसेनः तस्य पुत्रः तच्चरितानुकारी सद्भिर्महद्भिश्च आभ्युषितसदः श्रीमहाराज दयित वर्म्मा तस्य पुत्रः तत पादानुध्यातोत्यन्त देवगुरु ब्राह्मणभक्तः श्रीमहाराज भीमसेनः कुशली। दोण्डा वैषयिक वटपल्लिकायाम् ब्राह्मणादीन प्रतिवासिनः कुशलमुक्त्वा समाज्ञापयत्येषः ग्रामो मया भद्रभोगेनैव मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये भरद्वाजस गोत्राभ्याम् वह्व हरिस्वामि वप्पास्वामिभ्याम् सर्वप्रत्यायवान् महाप्रलय कालावस्थाप्याग्रहारो† दत्तस्तद् भवद्भिरनयोराज्ञा श्रवणविधेयैः भूत्वा समुचितमेय सुवर्ण हिरण्यादि प्रत्यायोपनयः कर्त्तव्यः ॥

यश्चात्र कश्चित उभय लोकनिरपेक्षः सन्दशभिरतीतैरागामिभिश्च ऐतावधिभिः स्ववंश्यैः सहायोयियासुः स्वल्पम् अपि पीडाम् कुर्यात् कारयेत् अनुमन्येता वा स पञ्चभिः महापातकैः च संयुक्तः स्यात् पुनश्चास्मिन्नार्थे भगवता व्यासेन अभिहितम्

षष्टि वर्ष-सहस्राणि स्वर्गे मोदति भूमिदः ।
आक्षेप्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत् ॥

इति एवमादि श्लोकः

गुप्ताना संवत्सर शते २००, ८०, २ ‡भाद्र दि १०,८ दूतकश्च राजपुत्र सुभद्रः उत्कीर्णम् च लक्ष्मणेनेति ॥

---

* This document belongs to वर्म्मा family The Seal is circular bearing the figure of a lion

† A grant made in favour of god or a Brahman

‡ २८२ गुप्त सम्वत्=६०१ ईसवी सन् सुवर्ण=स्वर्णमुद्रा (Gold coins) हिरण्य=अमुद्रित सुवर्ण (billions) R D Banerji's "प्राचीन मुद्रा" P 5

पाण्डुवंश या सोमवंश कोसले के
श्रीपुर के सोमवंशीय अथवा चन्द्रवंशीय महाराजगणों के ताम्रशासन एवं शिलालेख ॥

उभय ताम्रलेखोंकी (१) मुद्रा (Seal) चक्राकार सपक्ष गरुड-युक्त
(२) लिपि (Script) सम्पुट-शिरा (box headed)
(३) समय (Age) ईसवी सन ८००
शिलालेखोंकी (४) लिपि (Script) कुटिल नागरी

राजिममें प्राप्त कोसलाधिपति श्रीमत्तीवरदेव महाराज का ताम्र-शासन

(in Box-headed characters)

ॐ जयति जगत्रयतिलकक्षितिभृत्कुलभवनमङ्गलसूत्र **श्रीमत्तीवर** देवो धौरेय: सकलपुण्यकृता। स्वस्ति **श्रीपुरात्** । समधिगतपञ्चमहाशब्दानेक-नततृपतिकिरीट-कोटि घृष्टचरण नखगणोद्भासितोऽपि रणो (कण्ठद्रु) न्मुक्त प्रकटरिपुराजलक्ष्मी केशपाशाकर्षण दुर्ललितपाणिपल्लव निशित निस्त्रिंश घनघातिपातितारि द्विरदकुम्भ दण्डलगलद्बहुल शोणित सदासिक्त मुक्ताफल प्रकर मण्डित रणाङ्गणाद्विविध रत्नसंभार लाभ लोभ विजृम्भमाणारि क्षार वारि वाडवानलश्चन्द्रोदय इवाकृतकरोद्वेगः क्षीरोद इवाविर्भूतानेकातिशयिरत्न सम्पन्न गरुत्मानिव भुजङ्गोद्धारचतुरः परामृष्ट शत्रु कलत्र नेत्राञ्जन कोमल कपोल कुकुम पत्र भङ्गत शिष्टाचार व्यवस्था परि पालन क दत्त चित्तः। अपिच प्राक्तन तपसि, रहसि, चेतसि, चक्षुषि, वपुषि च पूजितो जनेनाक्लिष्ट-तया नितान्त भावतृप्तो गूढो गाढं स्वच्छप्रसन्नवदनेनचालंकृत स्वामि भवनस्य बहुतपनो-नुज्ञातः कृतृष्णोपि नितान्त त्यागी, रिपुजन प्रचण्डोपि सौम्य दर्शनो, भूति विभूषणोप्य-परुष स्वभावः, किञ्चा सन्तुष्टो धर्मार्जने न सम्पल्लाभे, स्वल्पता क्रोधे न प्रभावे, लुब्धो यशसि न परवित्तापहारे, सक्त. सुभाषितेषु, न कामिनी क्रीडासु प्रतापानलदग्धशेष-रिपु-कुल-तूल-राशिस्तुहिनशिलाशैल धवलयशोराशि प्रकाशित दिगन्त कान्तः प्रकृत्या **श्रीमदिन्द्रबल** सूनोरलंकृत पाण्डुवंशस्य **श्रीनन्नदेवस्य** तनयः प्राप्त (सकलकोसलाधिपत्यः) स्वपुण्य सम्भार प्रशमिताशेष जगदुपद्रव. स्वप्रज्ञा शुचि समुद्र ताखिल कण्टकः परम वैष्णवो मातापितृ-पादानुध्यातः **श्रीमहाशिव तीवर राजः** कुशल **पेण्ठाम्** भुक्तिम् **परिपद्रके** ब्राह्मणं संपूज्य प्रति वासिनः समाज्ञापयति विदित-मस्तु भवता यथास्माभिरयं ग्रामो यावद्रवि शशितारा किरण प्रतिहतघोरान्धकारं जगदत्र तिष्ठते तावदुपभोग्य सनिधिः सोपनिधि श्चाट भट प्रवेश दार द्राणक सर्व करा दान समेतो मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभि वृद्धये भारद्वाजसगोत्र वाजसनेय माध्यन्दिन भट्ट भवदत्त भट्ट हरदत्ताभ्या जेष्ठ द्वादश्यामुदक पूर्व प्रतिपादित इत्यवगम्यः भवद्भिर्यथो चितमस्मं भोग भाग मुपनयद्भि सुखं प्रति वस्तव्यमिति ॥

भाविनश्च भूमिपाला नुद्दिश्येदमभिधीयते।

भूमि प्रदा दिवि ललन्ति पतन्ति हन्त

हृत्वा महि नृपतयो नरके नृशङ्क।

एतद्वय परिकलय्य चलाञ्च लक्ष्मी—
मायुस्तथा कुरुत यद्वचनामभिष्टम् ॥
(अपिच) रक्षा पालनयो तासन् फले सुगति दुर्गती
को नाम स्वर्ग मुच्छिद्य नरकं प्रति पद्यत ॥
व्यासगीता श्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ॥
अग्न रपत्य प्रथम सुवर्ण भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गाव
दत्तास्त्रयस्तेन भवन्ति लोका य काञ्चन गाश्च महीश्च दद्यात् ॥
षष्टि वर्ष सहस्राणि स्वर्गे मोदति भूमिद
आक्षेप्ता चानुमन्ता च तान्यव नरके वसेत् ॥
बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभि सगरादिभि
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥
स्वदत्ता परदत्ताच यत्नाद्रक्ष युधिष्ठिर ।
महीं महिमतां श्रेष्ठ । दानाच्छ्रेयोनुपालनम ॥
प्रवर्द्धमान विजय राज्य सम्वत्सरे ... ।

Sloka on the Seal

श्रीमत्तीवर देवस्य कोसलाधिपतेरिद ।
शासन धर्म्मद्धय स्थिरमाचन्द्रतारकम् इति ॥
राजिमनिवासी स्वर्गीय प नीलमणि शर्म्मा त्रिपाठीकी कृपा से प्राप्त

बलोदा (फुलझर जमीदारी) मे प्राप्त महाशिव तीवरराजका ताम्र लेख ।

(In box headed characters)

१ ओं ॥ जयति जगत्रयनिलय त्रिविध गुण भयामङ्गल ... । **श्रीमत्तीवरदेवो**
२ धौम्य सकलपुण्यहृताम् ॥१॥ स्वस्ति **श्रीपुरात्स**मविगणपश्चमहाशब्दानक न
३ न नृपतिकिरीट कोटिपृष्ठ चरणायत दर्पणोद्भासिनोपकण्ठरिपुरत्न प्र
४ कटरिपुराजलक्ष्मीरसनपाशावगाहक्षितिपाशिपञ्च निशित नि

५ स्त्रिभुवनख्यातपातिनारिविक्रम कुटम्मण्डल मल्कुरल मौणित
६ -स्टासिक्त मुक्ताफल प्रकरमणिकिरणारुणः विविधरत्न संभार ला
७ -भ लोभ विजृम्भणाविश्रावचारि वाडवा नलज्वलन्तोदय स्वाकृत करोदये-
८ -गः क्षीरोद इवाविर्भूतानेकानिशागिरस्त सम्पन्न गम्न्यानव नुत्रवोद्धा-
९ र चतुर.। परामृष्ट शत्रु कलत्रनत्राशन कोमल कपोल कुम्भपत्र-
१० भङ्गः शिष्टाचार व्यवस्था परिपालनैककदत्तचित्तः। अपि च प्राग्ने नप

द्वितीय पत्र

११ सि यशसि रहसि चेतसि चक्षुषि वपुषि च पूजितो जनेनाहितरत्नया नि-
१२ तान्तामविनृतो। गूढो गाढ स्नेह। प्रसन्न यौवनेन चालकृत स्वामी भ
१३ वनस्य बहु लपनोनुज्झित कृष्णोपि नितान्त त्यागी रिपुजन प्रच-
१४ -ण्डोपि सौम्यदर्शनो भूति विभूषणोप्यपरुषस्वभावः। किञ्चासन्तुष्टो
१५ -धर्म्मार्जने न सम्पल्लाभे स्वल्प क्रोधे न प्रभावे लुब्धो यशसि न प-
१६ -रवित्तापहारे सक्तः सुभाषितेषु न कामिनीक्रीडासु प्रतापानल
१७ दग्धशेष रिपुकुल तूलराशि स्तुहिन शिलाशैल धवल यशोराशि प्र-
१८ काशित दिगन्तः कान्त प्रकृत्या **श्रीमदिन्द्रबल** सूनोरलङ्कृत पाण्डुवं
१९ शस्य **श्रीनन्नदेवस्य**तनयः प्राप्तसकलकोसलाधिपत्यः स्वपुण्य---
२० सम्भार प्रशमिताशेष जगदुपद्रव स्वप्रज्ञासूची समुद्धताखि-

(द्वितीय पत्र, द्वितीय बाजू)

२१ लकण्टकः परम वैष्णवो मातापितृपादानुध्यातः **श्रीमहाशिवतीवर राजः**
२२ सुन्दरिका मार्गीय मेङ्किड्के प्रतिवासिनः समाज्ञापयति। विदित मस्तु
२३ भवता यथायं ग्रामो यावद्रविशशितारा किरणप्रतिहत घोरान्धकारं
२४ जगदवतिष्ठते तावदुपभोग्यस्सनिधि. सोपनिधिर चाटभटप्रवेश्यः
२५ सर्व्वकरसमेतः समधिगतपञ्चमहाशब्दप्रिय जामातृ **श्री**
२६ **नन्नराजः** विज्ञास्या बिल्वपद्रके परिकल्पित सत्र भोक्तृणा यथा प्रा
२७ प्त ब्राह्मणादिजनाना त्रिंशतः प्रत्यहमुपभोगाय अधिष्ठानेन च
२८ प्रतिपालना कार्य्येत्यनया व्यवस्थायास्माभिः मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभि-
२९ वृद्धये प्रतिपादित इत्युपलभ्य यथोचितभोगभागमुपनयन्तः सु
३० -ख प्रतिवत्स्यथेति ॥ भाविनश्च भूमिपालानुदिश्येदमभिधीयते ॥ भू-

(तृतीय पत्र, प्रथमबाजू)

३१ मिप्रदा दिवि लल्न्ति पतन्ति हन्त हत्वा मही नृपतयो नरक

३२ नृशशा। एतद्वय परिकलय्य चलाञ्च लक्ष्मी मायुस्तथा कुरुत यद्भ

३३ वतामभीष्ट ॥ २ ॥ अपि च ॥ रक्षापालनयोस्तावत्फले सुगति दुर्गती ॥ कोनाम

३४ स्वर्गमुत्सृज्य नरक प्रतिपद्यत ॥ ३ ॥ व्यासगीतांश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ॥ अग्ने

३५ रपत्य प्रथम सुवर्ण भूर्व्वैष्णवी सूर्य्य सुताश्च गाव ॥ दत्तास्त्रयस्तेन

३६ भवन्ति लोका य काञ्चन गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥४॥ षष्टि वर्ष सहस्राणि

३७ स्वर्गे मोदति भूमिद । आच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरक वसेत ॥ ५ ॥ बहु

३८ भिर्वसुधाभुक्ता राजभि सगरादिभि ॥ यस्य यस्य यदा भूमि स्तस्य तस्य तदा

३९ फलम् ॥ ६ ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा यत्नाद्रक्ष युधिष्ठिर ॥ महीन्महिमता श्रेष्ठ

४० दानाच्छ्रेयोनुपालनमिति ॥ ७ ॥ प्रवर्द्धमान विजयराज्ये सम्वत्सर ९ जेष्ठ दि

२० ७ ॥

तृतीय पत्र - द्वितीय बाजू

४१ उत्कीर्ण आक्कशालिक सोत्रणागसूनुना गोपणागेन ॥

मुद्रा (Seal)

१ **श्रीमत्तीवरदेवस्य कोसलाधिपतेरिदम् ।**

शासन धम्मवृद्ध्यर्थ स्थितमाचन्द्रतारकम् ॥

इस ताम्र पत्रका उल्लेख Epigraphia Indica Vol VII page 104 105 106 में मिलेगा।

१२०० वर्ष प्राचीन
भवदेव रणकेशरी का बौद्ध शिला लेख

ॐ नम

अनुत्तर ज्ञान चाप युक्त मैत्री शिलीमुख

जयत्यजय्य जानीर जयी जिन धनुर्धर ॥१॥

श्री सगार् विरतोऽमि चा र्थमिय मुक्ति मना प्रथमो।

स वार्णो कन्ना नया च कन्या न्वर्ग नति स्थापिता ॥
[illegible] न. पातु. ॥२॥
निजाया [illegible] गतिर्नोर [illegible] ।
[illegible] दृष्टि कृत जगदसयो [illegible] ।
[illegible] निर्वाण [illegible] लोको मानो [illegible]
पायात तायी [illegible] महा धर्म... ॥३॥
... [illegible] सर्वदा ॥४॥
आसीत [illegible] मौलिमाला
माणिक्य भृङ्ग परिचुम्बित पादपद्मः ।
श्रीसूर्यघोष इति सूर्य इवैक चक्र
यान प्रसादित जगत्प्रथितोर धामा ॥५॥
खड्गयष्टि श्रितो यस्य [illegible] न गोचरे
अति वृद्धा रिपुश्रीभ्य प्रतापो ... ॥६॥
... न मयूख [illegible] स्फुरन्तमपि ।
छाया कम्पित भीरु चेतसि जयश्रीमि महा मायिव ॥
[illegible] स विमलो वशोत्र [illegible] ॥७॥
अङ्गुर्ग श्रयिणायेन पाद सेवि कल्पावना ।
अस्याति परमा लोके धना नेत्रेश्वर स्थिति. ॥८॥
खड्गात्क ... [illegible] पुरस्तात ।
मत्तो पीय तथेष्टा निवसति हृदये भूभृदीशस्य लक्ष्मीः
इत्येव यस्य शुद्धा जलनिधिमविशत् कीर्ति रिर्ष्यान एव ॥९॥
उद्वृत्तमत्तद्विप कुम्भभेदिना
सरक्त मुक्ता फल दन्त धारिणा ।
रणे कृपाणेन निशात कोटिना
मृगद्विपो यस्य नखाङ्कुरायितम् ॥१०॥
शक्तिर्भ्र मति

---

* शिलालेखकी पंक्ति २, + पंक्ति ३
* पंक्ति ३ + पंक्ति ४

ीर्यमा धीरा वीर कुटुम्बिनी ९९॥
नोप मपनि सरत्ता पद्मा पद्माकरानपि ॥१२॥

तुङ्गान्

भवन शिखरान तुङ्गान पुत्रे निपत्य मृत प्रिये
गुरुतर गुच सम्मग्नो भूत स भूमिपतिस्तत ।
प्रबल मनसा जन्मा भ्यस्त जगत्सुकृताम्पदम्
सुरमपि जन रक्त प्रेम प्रयस्यति वल्लिम् ॥१३॥

चन ॥१४॥

ितन वीक्ष्य फणिभोगभगुरम्
जीवितम् भवसमुद्रलंघिना ।
धाम कान्तिमिव मुनमहत
कान्ति निर्जित हिमाचल शति ॥१५॥

गच्छति भूयसि काले भूमिपति क्षपितसकलरिपुपक्ष
पाण्डव वशान गुणवान **उदयन**नामा समुत्पन्न ॥१६॥

स्य तनु जन्मा ॥१७॥

अनर कृत सगमन दधना चन्द्र द्विशां भीतिदम्
दृगो त्सारित रौद्र नारक भय नात्मान मुत्कपना ।
जेष्ठ चानुयना नल सु वहुश शत्रु क्षय कुर्वता
कृष्णेनव नृपण यन धरणे भारावतार कृत ॥१८॥

सुविहित नृप

लोकोपकारी

भव इव **भवदेव** स्तस्य पुत्रस्तुरीय ॥१९॥

कृपाण नय रणात् निरुध्य दलयन रणे
अभवद्व रिमत्तभात्म एको **रणकेसरी** ॥२०॥

शप क्षेशन मूर्ध्ना कथमपि धरणीं धारयन्भारगुर्व्याम्
शत कम्पात्पातु नच कुल गिरयो निश्चलत्वम

नृपो यो प्रमोत्य कुलाद्रि ॥२१॥

---

१ पंक्ति ६ पंक्ति १०

कर ग्रहमकृत्वापि मण्डल भ्रमणाद्विना

अपूर्वो यः क्षितेर्भर्त्ता जातो लक्ष्मीपति भवन ॥२२॥

स्वीकृत शिलीमुखेन प्रियेण हृदयस्य सुराभिनाशात्वन

मधुनेव येन लोको नवकुसुमे .. . ... ॥२३॥

. .. † लोकस्य स्वामिना स्थिरः ॥२४॥

सद्वृत्तोऽपि भृतार्यनिर्गुरुरपि प्रारब्ध शिक्षोत्तमो

दोषोन्मूलन तत्परः प्रतिदिनं पूर्णाः कलावानपि।

दृष्टः काचन पुंज पिंजर ततुर्यो रक्तऽवर्णोऽपि सन्

निर्दग्ध द्विपदिन्धनोपि नितरां दीप्तो नृणा भूतये ॥२५॥

येन . .. . ॥२६॥

*परितासं समुन्नम्य येन सर्वत्र वर्षता

न क्वचिद्दर्शितः पङ्क इति कस्य न विस्मयः ॥२७॥

जनाभिरामो नयनाभिनन्दी

दानेन कर्णं धिषणं धिया च

जयन्स शत्रावपि सान्त्ववादी

गीतो जगत्यप्रियवैशिकाख्यः ॥२८॥

येन नाग गले . . . ॥२९॥

. . यस्य सततं माधुर्य्यमेवाधिकम्

वृद्धिर्नक्षयमेति नापि च जलैरात्माभृतः सर्वदा।

नित्यं नाग सनाथ तामुपगतो योन द्विजिह्वाश्रय.

स श्रीमान् **रणकेसरी** विजयता रत्नाकर' पश्चमः

गम्भीर्य वारिराशेः स्थितिमवनिभृतं समसं ॥३०॥

. .. हृतवपुपः सूर्यपुत्रस्य दानम्।

यः स्वैरेतैं रजश्चं लधयति रघुणातुल्यकीर्ति प्रभावः ॥३१॥

जनयति शत्रुषु चिन्ता योधैदुर्गश्च संगरे यस्मात्।

तेन रणवसमरोसौ **चिन्तादुर्गा**ख्यातमगमन ॥३२॥

---

† पक्ति ११

* पक्ति १२

भूमियस्य य

।सुगतस्य सद्म कृतिना धीगतमना पालितम् ।

धम्म वा सुरलोकसगसुभुप को न त्वरायात् भवेत ॥३३॥

तस्य प्रेमाधिराम श्रुतसुगतरचा वद्यर चाभियुक्त

शान्त शिक्षापटी स्यान मरलजनहितास्युरनो योऽग्रजन्मा

तनाल जीण ॥३४॥

ब्रह्मचारी नमोबुद्धो जीगणमनन् तदाश्रया।

पुनर्नवत्वमनयद् गोत्रिसत्त्वसम कृति ॥३५॥

वापीकूपोद्यानशालासत्रैर्ये नत्रानन्दैर्भूपितो भूरिभूप ।

जित्वा कान्त्या सत्रशोभाविहारो हासोन्मिश्रोऽभून्विहाय सुधात्त ॥३६॥

आस्थामिह वेश्म महज्जिनस्य। ॥३७

सद्वर्णा जातिसुभगा त्रिदशमधुकरप्रिया ।

कृता भास्कर भट्टेन प्रशस्ति स्रगिवोज्ज्वला ॥३८॥

इति कमलदलाम्बुबिन्दुलोलाम् श्रियमनुचिन्त्य मनुष्यजीवितञ्च ।

सकलमपि ॥३९॥

स्ताख्याथा क्षत्रिय— ⏑ क्ष्य ⏑ ⏑ पणिफणारत्नगोपुर

प्रोत्तुङ्गाम्भस्तरङ्गस्फुट ⏑ ⏑ ⏑ भुजालिङ्गितागामिमाङ्गाम्

प्रा — — मङ्ग गङ्गामलिलकलकलक्षेपदत्य त्रिनीश

आज्ञानातित्य गोप्ता ऽजनि जगति जयी नन्नराजाधिराज ॥४०॥

स्याख्यात्यातकीर्ति

।भीमामाद पत्ते दलदमलशिरागेन्दर कल्पत ।

सख्यात्यास्यातमत्ताद्विपदलनपटु कसरी चन्द्रमत्र ॥४१॥

— — — ⏑ — स्फुटकुमुदरुचेस्तण्डुलस्याग्रभागे

चक्रे ऽसौ वायमाना स्फुरदुरुकरण मत्रमत्र — ।

चन्द्रमाभि ॥४२॥

---

† पंक्ति १५ ✿ पंक्ति १६ ‡ पंक्ति १७ ✿ पंक्ति १८ + पंक्ति १६

✿ The Journal of the Royal Asiatic Society 1905 पृष्ठ २२४ स २२६

श्री शिवगुप्त (बालार्जुन) के शासनकालका श्रीपुरस्थ शिलालेख

ॐ नमः शिवाय ।

पायाद्वालिङ्गिना युष्मान् कण्ठमेचकरोचिषा ।
शम्भोर्भस्माङ्गरागस्य च्छाया कृष्णतनुच्छविः ॥१॥
आसीदुदयनो नाम नृपः शशधरान्वयः ।
अभूद् वलभिदा तुल्यस्तस्मात् इन्द्रबलो बली ॥२॥
ततः श्रीनन्नदेवोऽभूत् अभिमानमहोदयः ।
पूर्णा नन्नेश्वराख्यो यश्चकारोर्व्यां शिवालयः ॥३॥
चन्द्रगुप्तो भुवो गोप्ता तस्य जज्ञे सुतोत्तमः ।
ततः श्रीहर्षगुप्तोऽभूज्जगद्धर्षनवन्धनम् ॥४॥
तस्याऽजनिष्ट धरणः शिवगुप्तो महीपतिः ।
धनुर्विज्ञानमुख्यो यः ख्यातो बालार्जुनाख्यया ॥५॥
श्यामामसिलतां संख्ये कृत्वा य करसङ्गिनीम् ।
प्रियामिवालङ्कुरुते मत्तमातङ्गमौक्तिकैः ॥६॥
यस्य निर्जित्य निर्जित्य सुभृत्य इव सायकैः ।
व्युत्थितं राजकमिव क्षणमर्प्पयति स्मरः ॥७॥
तस्य भृत्यविशेषोऽस्ति नागदेवो द्विजोत्तमः ।
केशवश्च कलोदग्रो व्यग्रः सुकृतकर्म्मभिः ॥८॥
ताभ्याम् सम्भूय साधुभ्याम् गृहीत्वा वित्तविस्तरैः ।
सर्व्वश्रीपुरवासिभ्यो मालिकेभ्यस्त्रिशूलिने ॥९॥
कृत्स्नकिल्विषविन्नाय कष्टापत्प्रतिघातिने ।
पुरुषप्रमाणं दत्तं कुसुमस्रक्चतुष्टयम् ॥१०॥
एतदा मेदिनीनाशादामोदोन्मादषटपदम् ।
अस्तु षट्पदकण्ठस्य श्रीकण्ठस्यार्च्चनाकृते ॥११॥
प्रशस्तिमतनोदेतां वैद्य श्रीदेवदण्डिनः ।
श्रीकृष्णदण्डी तनयो नयप्रणयकेतनम् ॥१२॥

श्रीपुर स्थ (जिला रायपुर) लक्ष्मण देवल का शिलालेख

[श्रीमहाशिवगुप्त (बालार्जुन) महाराज के शासन काल में लिखित]

ओ नम पुरुषोत्तमाय ॥

अन्योन्यप्रान्तरान्तर्विचलदुरुमरुत्पुञ्जगुञ्जारवोर्मि-

रङ्गत्व्यग्रस्फुरच्चक्रकिरणशिखासम्पदुग्रोग्रकाले ।

क्रामन्त पातु पञ्चानन इव चरणश्चक्रिणः स घनौघान्

विध्वस्य ध्वान्तधाम्न करिण इव किरन्मौक्तिकाभानि भानि ॥१॥

लब्धो निर्भेत्तुमेभिन रिपुरिति रभसाद्दत्तचक्षुर्नखेषु

त्रासात्तत्क्रोडरन्ध्रोदरकुहरगभीरे लीन विलोक्य ।

हासोल्लासावहेल तदितरकरनाग्रेण निर्भिद्य सद्य

कोशाद्विक्षेप तज्ज मलमिव दनुज य स वोऽव्यान्नृसिंह ॥२॥

वहद्दिव रुचा शार्ङ्गया स्फुटा सजिह्वमिवासिना

ज्वलद्दिव दधचक्रेणास्य गदा भ्रुकुटीमिव ।

प्रसितुमसुरान् सभूयेन श्रितान्तरविभ्रम

दुरितमिति वेपोय विष्णो ‿ — ‿ ‿ — ‿ — ॥३॥

आसीच्छशीव भुवनाद्भुतभूतभूति-

रुद्भूतभूतपतिभक्तिसमप्रभाव ।

चन्द्रान्वयैकतिलक खलु **चन्द्रगुप्त-**

राजाख्यया प्रथुगुण प्रथित पृथिव्याम् ॥४॥

गरीयान् भारोऽय दुरधिगमिद वत्म पुरतो

न मे प्रष्ट कश्चित्र च ममपुर कश्चन सखा ।

इ गणश

स्वशक्त्या निर्व्यूढि ॥५॥

---

* स्रग्धरावृत्त ○ हरिणी । वसन्ततिलका । शिखरिणी

दुर्वर्पकोरवरदोरणदारुणेषु*
सीरायुधः स इव कंमनिषूदनस्य ।
राजाऽधिकार धवलः नवलो वभूव
यस्याग्रजोप्यनुचरश्चरतो रणेषु ॥६॥
कुम्भैरङ्कितमस्तकानतिगदिव्याहारमुग्धात्मनो
वक्तून्यस्ततृणानथ कृतकरान्मानङ्ककाल्मारयन् ।
श्वेव श्वापदराट् न यस्य नृपतेः शौर्यं जगामोपमा
हन्तु' कोशपराक्रमान्वयनयरफीनत्विपा विद्विपा ॥७॥‡
तस्याभूद्वनिभृतामधीश्वरस्य प्रख्यातो जगति सुतो यथा हिमाद्रेः ।
रत्नाना वसतिरखण्डितोरुपक्षो मैनाको गिरिरिव यः स्वभावतुङ्गः ॥८॥*
स्थानं चिराद्गुचितमेतदभून्ममेति
लक्ष्मीः प्रसूतिसमये ग्रमुवाह हर्पम् ।
तेनावृतः सततमेव शुचामगम्यः
श्रीहर्पगुप्त इति नाम ततो य ऊह ॥९॥
संसक्ताः सकलोपभोगविपये धर्म्माध्वनि प्राध्वराः
सद्गोष्ठीपु निरन्तराः परवलध्वंसेप्यवन्ध्याः सदा ।
अक्षुण्णाः सततं गुरूपचरणे यान्ति स्म विस्मापिनो
यस्यानेकसुखक्रियासु युगपत्संभाविनो वासराः ॥१०॥
क्षुण्णा भित्तिरनेकधा विघटिताः सर्वेप्यमी सन्धयो
वीथ्यङ्गान्यपि विक्षतानि परितः शुष्कोस्थिवन्धक्रमः ।
चित्रं प्रच्युतमामुखादपि कथं किं वीक्षितेनामुना
यस्येति द्विपता कुनाटकमिव द्विष्टं पुरं प्रेक्षकैः ॥११॥
तस्मादजायत **महाशिवगुप्तराजो**
धर्म्मावतार इति निर्वितथं प्रतीतः ।
भीमेन यः सुत इव प्रथमः पृथायाः
पृथ्वीं जिगाय **रणकेसरिणा**नुजेन ॥१२॥

---

‡ प्रहर्पिणी ‡ शार्दूलविक्रीडित

* Suggested reading वैरिवरवारणदारुणेषु ।

नारी हन्त पिनामहाऽपि महानाचायमप्योजमा
जेप्यत्येप रण नरेन भविना तत्कोऽस्य वक्तन ।
अस्त्राभ्यस्तिपु य समन्तजयिन मत्वति **वालार्जुन**
स्य देहेपि जह स्पृहामरिगणा प्रागेव सम्पत्तिपु ॥१३॥
य प्रद्यपनना वधाय निहनीराम्राय मायामयी
कृष्णो योऽनतरर्जभूरिह स सन्वव्याजल्पनद्विप ।
नासीदन समो हरिधवलनामालन्तिकी निम्नतो
यस्याकल्कमतन चापि भविता कल्की भविष्यन्पुन ॥१४॥
तस्योरनन्यजयिना जननीननाना
मीशस्य शलननयव मयूरकतो ।
निरमापनी त्रिभुवनोकधिया वभूव
श्रीवासटेति नरसिन्तनो मस्य ॥१५॥
निष्पङ्के मगधाधिपत्यमहता जात कुले वमणा
पुण्याभि कृतिभि कृती कृतमन कृत्स्न सुधाभोजनाम् ।
यामासाद्य सुता हिमाचल इव **श्रीसूर्यवर्म्मा** नृप
प्राप प्राक् परमेश्वरश्वशुरतागवानिरवं पदम् ॥१६॥

गतपि पत्यौ दिवमकरूपं
सदोपयामनननर्शिनैरपि ।
न मुक्तमनानयवैष्यनीय
स्वभावलीलामयमात्ममण्डनम् ॥ ७॥

या वणा नमिणा त्रयीव शरण राज्यस्य नीतिर्यथा
प्रज्ञेव प्रतिवचनी सदसनोस्तृष्णापना श्री स्वयम् ।
उतग्यानागिलकल्मपप्रमरया निश्चिवलिन्ती स्थित
मन्यानाय यया मसीव पृथिवी भूय कृत स्मारिता ॥१८॥
दमयन्त्या अपि पुरा य स्थल प्राप्य गर्वित
स कलि स्वापि समय हतमान कृतो यया ॥१९॥
नया निज प्रेय पतिर्यथाविध
चमत्यमो नित्यमुपासिताच्युत ।

प्रकाशितं ताहशमेव कारितं
विभोरिदं धाम हरेः सनातनम् ॥२०॥
दिव्यादेः सकलस्य जन्तुनिवहस्योच्चावचैः कर्मणा
वैचित्र्यादयमङ्गनो बहुविधावस्थैर्वपुःपञ्जरं ।
यः प्रासादच्छ्द्मच्छलेन कथितः संसार एव स्फुटं
पश्यन्तस्तदिमं मनः कुरुत भो पापेषु मा भूमिपाः ॥२१॥
क्षणमधः क्षणमुत्पतितैर्नभः
पवनलोलतया ध्वजपल्लवैः ।
हरणपालनयो रुचितं गती
कथयति स्वयमेष महीभुजाम् ॥२२॥
तट एव भवाम्बुधेस्तरीतु निहितो धर्ममयः प्लवो महान् ।
परिपालयितव्य एष भूपैरवद्दोण्णौ हि निमज्जयत्यधः ॥२३॥
इति च प्रशस्तिकारः कविः स चिन्तातुराङ्क ईशानः
यत्पालनार्थमर्थयति पार्थिवांस्ता स्थितिं शृणुत ॥२४॥
नोडङ्कणमधुवेढौ नालीपद्रश्च कुरपद्रः ।
स्थानेऽत्र वाणपद्रश्च पञ्च दत्ता इमे ग्रामाः ॥२५॥
एषां भागास्त्रयः सत्रे खण्डस्फुटितसंस्कृतौ ।
पादमूलपरीवारपोषणे च त्रिधा कृताः ॥२६॥
यस्तु चतुर्थो भागः स पञ्चदशधा कृतो विभागेन
तत्र द्वादश विप्राः प्रतिवेदं प्रति चतुष्केन ॥२७॥
ब्रह्म त्रिविक्रमोऽर्कश्च विष्णुदेवस्तथाऽपरः ।
तथा महिरदेवश्च चत्वारो बह्वृचोत्तमाः ॥२८॥
एवं कपर्दोपाध्यायो भास्करो मधुसूदनः ।
वेदगर्भश्च चत्वारो यजुर्वेदस्य पारगाः ॥२९॥
तथा भास्करदेवश्च स्थिरोपाध्याय एव च ।
त्रैलोक्यहंसो मोडडूढश्चत्वारः सामपारगाः ॥३०॥
भाव्य तत्पुत्रपौत्रैश्च साग्निहोत्रैः षडङ्गिभिः
द्यूतवेश्याद्यनासक्तैरपिष्टाकैरसेवकैः ।
यस्तु नैवंविधः सत्रे यश्चापुत्रो विपत्स्यते
तयोरंशे प्रवेश्योऽन्यः पूर्वोक्तगुणवान्द्विजः ॥३२॥

स चैषामत्र सम्बन्धी सनिश्चव वयोधिक ।
गभिरत्र च सम्मत्या प्रत्यो न नृपाज्ञया ॥३३॥
ततो **वासवनन्दी**ति विप्र पुण्याहवाचक ।
द्वौ च भागवतौ नाम्ना वामन श्रीधरस्तथा ॥३४॥
एत पञ्चदशाशा निरर्जिता दानक्रियाधानै ।
सर्वेपि च सद्भोज्या लेखक**श्चार्यगोण** इति ॥३५॥
यस्तत्र एव ग्रामो **वग्गुल्लक**सज्ञित सदवस्य ।
वलिचरुनिवेद्यसत्रोपकरणहेतो पृथग्दत्त ॥३६॥
अत्र च साधिष्ठाने सपादमूल्यश्च सत्त्वकार्याणि ।
सम्भूय विप्रमुख्यै करणीयान्यैकमत्येन ॥३७॥
स्थितिरिय क्षितिपै परिपाल्यता ।
चलतु सैप कृतोपकृतिक्रम ।
ननु भविष्यति कापुनरुत्तरा
गतिरहो भवतामपि कीर्त्तिपु ॥३८॥
गजस्नान जान स्तु चरणक्षालनमिद
स्वय पुण्योत्थान यदिह परकीर्तिक्षतिकृताम् ।
मदक्षाम्यत्तन्वीनयनतरलान्वीक्ष्य विभवान्
अत श्रेय शुद्ध कुरुत ननु भो क्षीरमदिरम् ॥३९॥
भवान्धिधम्मस्तुतकर्णधारो
वभूव दव्या कुलशीलशाली ।
केदारनामा स इम सभम
मकारयत्पुण्यमहानिधानम् ॥४०॥
श्रीशिवगुप्तो राजा हत्वा त्रैलोक्य
त्यन प्रादाद**गोणार्यभट्टाय** ॥४१॥
भागमिदैक स्थान गुणवद्द्विजभोज्यमुत्तमगुणाय ।
शास्त्रव्याख्याविदुप विदुप शास्त्रेपु वदपु ॥४२॥

मल्लार (जि० विलासपुर) में प्राप्त महाशिवगुप्त वालार्जुनका ताम्र-लेख

मुद्रा।—त्रिशूलयुक्त समासीन वृषभ

लिपि —सम्पुटशिखा (box-headed)

ॐ स्वस्त्यशेषक्षितीशविद्याभ्यासविशेषासादितमहनीयविनयसम्पत्सम्पादितसकल विजिगीषुगुणो गुणवत्समाश्रयप्रकृष्टतरशौर्यप्रज्ञाप्रभावसंभावितमहाभ्युदयःकार्तिकेय इव कृत्तिवाससो राज्ञ **श्रीहर्षदेवस्य** सूनुः सोमवंशसम्भव परममाहेश्वर मातापितृपादानुध्यात **श्रीमहाशिवगुप्त** राजः कुशली। **तरडन्शकभोगीयकैलासपुर**-ग्रामे ब्राह्मणान् सम्पूज्य सप्रधानान प्रतिवासिनो यथाकालाध्यासिनस्समाहर्तृ सन्निधातृ सप्रमुखानधिकारिण सकरणानन्यांश्चास्मत्पादोपजीविनः सर्वराजपुरुषान् समाज्ञापयति विदितमस्तु भवता यथास्माभिरयं ग्राम. सनिधि सोपनिधिः सदशापराधः सर्वकरसमेतः सर्वपीड़ावर्जितः प्रतिनिषिद्ध चाटभटप्रवेश तया। **तरडन्शक** प्रतिष्ठित **कोरदेव** भोम्यालककारित विहारिकानिवासी चतुर्दशार्य्यभिक्षुसंघाय **श्रीभास्करवर्म** मातुलविज्ञप्त्या ताम्रशासनेन चन्द्रार्कसमकालंमातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये आषाढ़ामावास्या सूर्यग्रहोपरागे उदकपूर्वं प्रतिपादित इत्यतश्च विधेयतया समुचित भोगभागादिकमुपनयद्भिर्भवद्भि. सुख प्रतिवस्तव्यमिति। भाविनश्चभूमिपालानुद्दिश्येदमभिधीयतः—

भूमिप्रदादिवि ललन्ति पतन्तिहन्त हृत्वा महीं नृपतयो नरके नृशंसाः एतद्वयं परिकलय्य चलाञ्चलक्ष्मी मायुस्तथाकुरुतयद्भवतामभीष्टम् अपिच।

रक्षापालनयोस्तावत् फले सुगतिदुर्गती।
कोनाम स्वर्गमुत्सृज्य नरक प्रतिपद्यते ॥

व्यासगीताश्चात्रश्लोकानुदाहरन्तिः—

(१) अग्नेरपत्यं
(२) षष्टिवर्ष
(३) वहुभिर्वसुधादत्ता
(४) स्वदत्ता परदत्ता वा......

मुद्राः —

राज्ञः **श्रीहर्षगुप्तस्य** सूनो. सद्गुणशालिन.।
शासनं **शिवगुप्तस्य** स्थितमासवनस्थिते.॥

सोमकुल तिलक

त्रिकलिङ्गाधिपति एव केसरी नरेश ।

लिपि —देवनागरी, बगला और उत्कल की मिश्रित लिपि। बाबू रंगलाल वनर्जी इस लिपिको Nagari of the northern class कहते हैं। अब यह लिपि Acute angled script कहलाती है।

मुद्रा — † (१) बैठी हुई (seated) **गजलक्ष्मी ।**

×(२) **श्रीरामचन्द्र** जी की मूर्ति सह हनुमानजी ।

* (३) शृङ्गधारी **वृषभ** एव तदुपरि **अर्धचन्द्र ।**

---

† लक्ष्मी सिंहासनासीना। उभय पार्श्वमें दो गज हैं। नीचे "श्रीमहाभव गुप्तराज-वस्य' लिखित है।

× पाटनाप्लेट में प्राप्त महाभवगुप्त जनमेजय के राजत्वके ६ ठे वर्ष दानपत्र की मुद्रा पद्मपुष्पपर आसीन श्रीरामचन्द्र की मूर्ति—हनुमान सहित)

* लिञ्जिरग्रामदान वाला ताम्र लेख।

महाभवगुप्तराजदेव का ताम्र-लेख।

(अधचन्द्र तथा वृषभाङ्कितमुद्रामह)

ॐ नम शिवाय ॥ स्वस्ति किसरकेल्लासमावासितमहाविजयकटकात्परममाहेश्वरमातापितृपादानुध्यानमहाराजधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकसोमकुलतिलक त्रिकलिङ्गाधिपति श्रीमहाभवगुप्तराजदेव कुशली ॥ पृथुरा भुक्त्यन्त पाति लिञ्जिर ग्राम ब्राह्मणान्सम्पूज्य तत्प्रतिनिवासिकुटुम्बिन समाहर्तृ सन्निधातृ दण्डपाशिक चाट भटराजवल्लभादीन्सर्वान्समाज्ञापयति विदितमस्तुभवतां यथा स्माभिरस्मिन्ग्रामे सोपनिधिस्सदशापराधा निषिद्धचाटभटप्रवेश सर्वोपरिकरकरादान समस्तसर्वपीडापरिवर्जित कपिष्ठलगोत्राय त्र्यार्षे वशिष्ठप्रवराय मैत्रायिणी शाखाध्यायिने मध्यदेशमधुरविनिर्गत उल्लखेट वास्तव्यभट्टब्राह्मणायचक्रधरसुताय सिद्ध सङ्कान्तौ मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धय सलिलधारापुरस्सरण चन्द्रतारकार्क क्षितिसमकालोपभोगतस्ताम्रशासनेनाकरीकृत्य प्रतिपादितोयमिस्यवगत्य समुचित भोगभागकरहिरण्यकमुपनयद्भिभवद्भि सुखेन प्रतिवस्तव्यमिति ॥

भाविभिश्च भूपतिभिधर्मगौरवादस्मदनुरोधात स्वदत्तिरिवानुपालनीया तथा चोक्तम धर्मशास्त्रे ॥

बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभि सगरादिभि ।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदाफल ॥
माभूदफलशङ्का व परदत्तेति पार्थिव
स्वदाना फलमानन्त्यम्परदत्तानुपालन ॥
भूमिं य प्रति गृह्णाति यश्चभूमिं प्रयच्छति ।
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतौ स्वर्ग गामिनौ ॥
षष्टिं वर्ष सहस्राणि स्वर्गमोदति भूमिद
आच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत् ॥
सुवर्णमेक गामेकाम्भूमरप्यर्द्धमङ्गुलम
हरन्नरकमायाति यावदाहूत सम्प्लवम् ॥
आदित्यस्य प्रथम सुवर्ण भूर्वैष्णवी सूर्य सुताश्च गावो
दत्तास्त्रयस्तेन भवन्ति लोका यश्चाभ्यदद्याश्च महीञ्च दद्यात ॥

सामान्योऽयं धर्मसेतुर्नृपाणां काले काले पालनीयो भवद्भिः ।

सर्वानेतान्भाविनः पार्थिवेन्द्रान भूयो भूयो याचते रामभद्रः ॥

इति कमलदलाम्बु बिन्दुलोलां श्रियमनुचिन्त्य मनुष्य जीवितञ्च ॥

सकलमिदमुदाहृतञ्च बुद्ध्वा नहि पुरुषैः परकीर्त्तयो विलोप्याः ॥

प्रवर्द्धमान विजयराज्य संवत्सरे एकादशमे भाद्रपदवदि दिन ६ महासन्धिविग्रहीक श्रीरुद्रदत्तेन देवदत्तस्य सुतेन अयोध्यापुरविनिर्गतेन लिखितमिदं शासनम् ॥

यदि अक्षर परिभ्रष्टं मात्राहीनन्तु यद्भवेत ।

क्षन्तुमर्हन्ति विद्वान न कस्य स्खलितमन ॥

महाभवगुप्तजनमेजयका ताम्रपत्र ।

(कोशलदेशे **पोवा** विषयीय **रण्डा** ग्राम-दान)

ॐ स्वस्ति । श्रीमत **आरास** समावासितो विजयकटकात । परमभट्टारक महाराजाधिराजपरमेश्वर श्रीशिवगुप्तदेवपादानुध्यात परममाहेश्वर परमभट्टारक महाराजाधिराज परमेश्वर **सोमकुलतिलकः त्रिकलिङ्गाधिपति** महाराजाधिराज **श्रीमहाभवगुप्तदेवः** कुशली । कोशल देशे पोवा विषयीय **रण्डा** ग्रामे तथा **अलाण्डला** ग्रामे ब्राह्मणान संपूज्य तद्द विषयीयान यथाकालाध्यासिनः समाहर्तृ सन्निधातृ नियुक्तकाधिकारिकदण्डपाशिकचाटभटपिशुनवेत्रिकावरोधजनराणक राजपुत्रराजवल्लभादीन सर्व्वान समाज्ञापयति । विदितमस्तु भवता यथास्माभिरयं ग्राम. सनिधि सोपनिधि × × × × × सगर्तोषर. सजलस्थलसहित प्रतिनिषिद्ध-चाटभट प्रवेशः । **टकारि**-विनिर्गताय **कोशले** तुरुवुनावास्तव्याय भरद्वाज गोत्राय वार्हस्पत्याङ्गिरसप्रवराय वाजसनेयशाखाध्यायिने भट्ट **श्रीमहत्तम साधारणाय** भट्ट **श्रीशोभन** सुताय सलिलधारा पुरस्सरमाचन्द्रतारकार्क इत्यादि ।

महाभवगुप्तजनमेजयके ३१ वे संवत्सर मे प्रदत्त

(तुलेण्डा ग्राम दान)

चौद्वार (कटक) में प्राप्त ताम्र शासन ।

ॐ स्वस्ति । श्रीमत् आराम समावसित श्रीमतोविजय कटकात । परमभट्टारक महाराजाधिराज परम श्वर **श्रीशिवगुप्त** पादानुध्यात प भ म प मो तु नि त्रि म **श्रीमहाभवगुप्त** राजदेव कुशली ।

कोशल देश सम्मानि विषयीय **तुलेण्डा** ग्राम **टकारि** विनिर्गताय **कोशले** सर्वाभाशून्याय भरद्वाजगोत्राय वार्हस्पत्याङ्गिरसप्रवराय वाजसनय शाखाध्यायिन भट्ट **श्रीमहोत्तम साधारणाय** भट्ट श्रीनगरवसुनाय ।

श्रीमहाभवगुप्त पादपद्मप्रवद्धमान विजयराज्य **एकत्रिंशत्तमे** संवत्सर मार्गशीष शुक्लत्रयोदशीदिन

Composer मन्कदत्त

Engraver माधव

महाभवगुप्त जनमेजयराजदेव के वकतेन्तली-ताम्रपत्र

ॐ स्वस्ति । **सुवर्णपुर** समावासित श्रीमतो विजयस्कन्धावारात । परम भट्टारक महाराधिराज परम श्वर श्रीशिवगुप्तपादानुध्यात परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराज परम श्वर सोमकुल तिलक **त्रिकलिङ्गाधिपति श्रीमहाभवगुप्तराजदेव** कुशली । उपत्तरा खण्डीय **वकतेन्तलीग्रामे** ब्राह्मणान सम्पूज्य तत्र प्रतिनिवासि कुटुम्बिनस्तन्निविषयीय यथा कालाध्यासिन समाहर्त सन्निधातृ दण्डपाशिक पिशुन वेत्रिकावरोधजन राजवल्लभादीनन्यांश्च चाटभटजातीयान सर्वान्समादिशति विदितमस्तु भवताम् यथा अस्माभिरय ग्राम सनिधि सोपनिधि सर्वबाधाविवर्जित साततापर मत्स्यसमेत सगर्तोषर सर्वोपरिकरादानसहित प्रतिनिषिद्ध चाटभटप्रवेश स्वसीमा

पर्यन्तः कौण्डिन्य गोत्राय मंत्रा वरुणा वसिष्ठ प्रवराय छन्दोग चरणाय राढावंवल्लिकन्दर-विनिर्गताय **मेरण्डा**वास्तव्याय भट्टपुत्राय **जातरूप** नाम्ने भट्टपुत्राय **श्रीवत्ससूनवे** सलिलधारापुरःसरमाचन्द्रतारकार्कक्षितिसमकालोपभोगार्थं मातापित्रोरात्ममनश्च पुण्य-यशोभिवृद्धये विशुमति संक्रान्त्यां ताम्रशासनेनाकरीकृत्य प्रतिपादित इत्यवगत्य समुचितभोगभागकरहिरण्यादिकमुपनयद्भिर्भवद्भि' सुखेन प्रतिवस्तव्यमिति। भाविभिश्च भूपतिभिराहत्तिरियमस्मदीय धर्मगौरवादस्मयनुरोधाच्च स्वदत्तिरिवानुपालनीया। तथा चोक्तम् धर्मशास्त्रे

बहुभिर्वसुधादत्ता राजभि सगरादभिः
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्यनदा फलम् ॥
माभूदफलशङ्कावः परदत्तेति पार्थिवा ।
स्वदानात्फलमानत्यम्परदत्तानु पालने ॥
षष्टिं वर्ष सहस्राणि स्वर्गे मोदति भूमिद ।
अक्षेप्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत् ॥
अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं
भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः
यः काञ्चनम् गाञ्च महीञ्च दद्यात्
दत्तास्त्रयः तेन भवन्ति लोकाः ॥
अस्फोटयन्ति पितरः प्रवल्गयन्ति पितामहा.
भूमिदत्ताकुले जातः सनस्त्राता भवष्यति ॥
भूमिं यः प्रतिग्रहाति यश्च भूमि प्रयच्छति
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥
तड़ागानाम् सहस्रेण वाजपेय शतेन च
गवाम् कोटि प्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥
हरते हारयते यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृत.
स बद्धो वरुणैः पाशै तिर्यग्योनिं च गच्छति
स्वदत्ता परदत्ता वा यो हरेत वसुन्धराम्।
स विष्टाया क्रमिः भूत्वा पच्यते पितृभि' सह ॥
आदित्यो वरुणोविष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुतासनः
शूलपाणिस्तु भगवान अभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥

सामान्योऽय धर्म्मसेतुर्नृपाणाम्
काले काले पालनीयो भवद्भि
सर्वानेतान् भाविन भूपतीन्द्रान
भूयो भूयो याचते **रामचन्द्र** ॥
इति कमलदलाम्बुबिन्दुलोलाम
श्रियमनुचिन्त्य मनुष्यजीवितञ्च ।
सकलमिदमुदाहृतञ्च बुद्धा
नहि पुरुषै परकीर्त्तयो विलोप्या ॥

परमभट्टारक महाराजाधिराजपरमेश्वर**श्रीजनमेजयदेव**स्य विजयराज्य सवत्सरे
तृतीय श्रावण मास तिथौ पञ्चम्या यत्राङ्कतो सवत ३ श्रावण सुदि ५ ।
लिखितमिदं शासनम् महासन्धिविग्रह प्रतिबद्ध
कायस्थ कोइ घोषत वल्लोपसुतेन **सग्रामेन** ।
उत्कीर्णं शासनमिति रयण सौका सुतेन मङ्गल महाश्री ।

(From B C Mazumdar s *Sonepur Tract*

ययाति केसरी या महाशिवगुप्त ययातिराजदेव
का कटकस्थ ताम्रशासन ।

ओं । स्वस्तिप्रेमनिरुद्धमुग्धमनसो स्फारीभवद्वपुषो
यूनोर्यत्र विचित्रनिर्भररतक्रीडाश्रम तन्वतो ।
विच्छिन्नोऽपि कृतानिमात्रपुलकैरार्निर्भरत् मौनतः
रात्रे पल्लविनाङ्कमे स्मरस याम मुहुस्तायत ॥१॥
यत्रारम्भविशेषरूपमहिमाऽपास्ताप्सर कान्तिभि
जातन्या कलहस्यपि प्रणयिन पश्यान्यले स्नापिता ।
जायन्ते प्रतिशंकित स्मरशर प्रोत्थापितानान्तरैर्या
सान्द्रस्वेदजलावसेचनतरशान्तियातरामादरा ॥२॥
अत्युत्तुङ्गपुरन्दरेन्द्रदन्तमुसल प्रोद्भासिगोचिन्त्यय
ध्यान्तध्वसनिष्फलीकृतशरच्चन्द्रोदय सदा ।
यत्रासीत्मनीजास्य विशद सुधामय मण्डप
सन्तापदमल्पनीयधवल प्रासादवृन्दायत ॥३॥

श्रीमहाशिवगुप्तराजदेवपादानुध्यातपरममाहेश्वरपरमभट्टारक महाराजाधिराज-परमेश्वरसोमकुलतिलकत्रिकलिंगाधिपतिश्रीमहाभवगुप्तराजदेवः कुशली ॥

कोसलशाखगच्छन्हाविषयीय गोंडसिसिणिह्लि ग्रामे तद्विषयीय ब्राह्मणान् संपूज्य समाहर्तृ सन्नियुक्ताधिकारिकदाण्डपाशिकपिशुनवेत्रिकावरोधजनराणकराजपुत्र राजवल्लभादीन् सर्वान् समाज्ञापयति विदितमेतद् भवता यथास्माभिरयं ग्रामः सनिधि सोपनिधिः सर्वबाधाविवर्जितः सर्वोपरिकरादानसहितः चतुःसीमापर्यन्तः सगर्तोषरः सजलस्थलः श्रावस्ती मण्डले कासीलीभट्ट ग्राम विनिर्गताय कोसले देवीभोग विषयीय सींगोआ ग्राम वास्तव्याय कौशिकगोत्राय विश्वामित्रदेवरात औदल प्रवराय कौथुम चरणाय छान्दोग्य शाखाध्यायिने भट्टपरमेश्वरपौत्राय भट्टवसिष्ठसुताय राणक श्रीरक्षोनाम्ने सूर्यग्रहणे सलिलधारापुरःसरमाचन्द्रतारकार्कक्षितिसमकालोपभोगार्थं माता-पित्रोरात्मनश्च पुण्य यशोभिविवृद्धये ताम्रशासनेनाकरीकृत्य प्रतिपादित इत्यवगत्य समुचित करनिकरभागभोगादिकमुपनयद्भिः सुखेन प्रतिवस्तव्यमिति। भाविभिश्च भूपतिभिः दत्तिरियं अस्मदीय धर्मगौरवादस्मदनुरोधाच्च स्वदत्तिरिवानुपालनीया। तथा चोक्तं धर्मशास्त्रे—Here follow the usual imprecatory verses,

येनात्यन्तसुरासुराधिपगुरुः प्रज्ञाभिमानैर्जितो
राज्ञारोपितराज्यभारमतुलं यश्चावहल्लीलया।
यस्यासीन्नयविक्रमद्वयमपि प्रेयान् सखा सर्वदा
स श्रेयान् धृतसान्धिविग्रहपदः श्रीसिंहदत्तः कृती ॥

नाम्ना मंगलदत्तेन कायस्थेन स.. . .

परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरसोमकुलतिलकत्रिकलिंगा-धिपति श्रीभीमरथ देवस्य प्रवर्द्धमानविजयराज्ये तृतीयसंवत्सरे मार्गशीर्षमासीय शुक्लपक्षे तिथौ तृतीयाया यत्राङ्केनापि संवत् ३ मार्ग सुदि ३ विज्ञातिमधुमल्लेन उत्कीर्णम् ॥*

* Epi Ind Vol III p 355

महाभवगुप्तजनमेजयराजदेवका सतल्लमाग्रामदानवाला ताम्रलेख

पद्मासीना गजलक्ष्मीमुद्रा (चक्राकार)

ॐ स्वस्त्यनकवरविलासिनीचरणनूपुररवोद्भ्रान्तमत्तपारावतकुलात् सकलदिगन्तरागतवन्दिजनविस्तारितकीर्ते श्रीमतो **मूरसीम्न** ।

अस्ति क्षोणीश्वराणाममलमणिरुचामन्वयान् कौस्तुभाभ
शौर्यत्यागाम्बुराशिर्विरचितविधिवद्दानशुभ्रोज्ज्वलाश्र ॥
श्रीमान् **जन्मेजयाख्य**स्त्रिदशपतिसम क्ष्मापतिर्भोक्तुकाम
प्रख्यातद्वैविरशब्दविदलनपटुर्भूपति सोमवशे ॥

सोऽय परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीमहाशिवगुप्तराजदेवपादानुध्यातपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरसोमकुलतिलकस्त्रिकलिङ्गाधिपतिश्री **महाभवगुप्तराजदेव**, कुशली ।

कशलोड़ाविषयप्रतिबद्ध**सतल्लमा**ग्रामे ब्राह्मणान सपूज्य तत्प्रतिनिवासि कुटुम्बिजनपदान तद्विषयीययथाकालाध्यासिन समाहर्तृ सन्निधातृचाटभटपिशुनवेत्रिकावरोधिराजवल्लभादीन सर्वान राजपादोपजीविन समाज्ञापयति। विदितमस्तु भवता यथास्माभिरय ग्राम सनिधि सोपनिधि सर्वबाधाविवर्जित सर्वापरिकरदानसहित साम्रमधूक सगर्त्तोषर प्रतिनिषिद्धचाटभटप्रवेश चतुःसीमाविच्छिन्न गौतमगोत्राय गौतमाङ्गिरसौतथ्यत्रयार्षेयप्रवराय वाजसनेयिमाध्यन्दिनशाखाध्यायिन **ओढ्र**देशे **पुरुषमण्डप**ग्रामविनिर्गताय **मुरुजुग**ग्रामवास्तव्याय भट्टपुत्र**श्रीसान्थकर**नाम्न **धृतिकर**सुताय सलिलधारा पुरस्सर आचन्द्रतारकार्कक्षितिसमकालोपभोगार्थं मातापित्रोरात्मनश्च पुण्ययशाभिवृद्धय ताम्रशासनेनाकरीकृत्य प्रतिपादित इत्यवगत्य समुचितभोगभागकरहिरण्यादिकमुपनयद्भिर्भवद्भि सुखेन प्रतिवस्तव्यमिति । भाविभिश्च भूपतिभिदत्तिरियमस्मदीयधर्मगौरवादस्मदनुरोधाच्च स्वदत्तिरिवानुपालनीया । तथाचोक्तं धर्मशास्त्रे ।

Verses quoted here are identical with verses on pp 28 29 with the exception of verse 8 which is omitted in this grant

परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरसोमकुलतिलकत्रिकलिङ्गाधिपति श्रीजनमेजय देवस्य विजयराज्ये संवत्सरे अष्टमे कार्तिकमास द्वितीयपक्षे तिथौ द्वादश्यां यत्राङ्कतोऽपि संवत ८ कार्तिक शुद्ध १२। दूतकश्च महामहत्तमः भट्टश्रीसाधारणः शोभनसुतः। लिखितमिदं शासनं महासान्धिविग्रहिक राणकश्रीमल्लदत्तधारदत्तसुतप्रतिबद्धेन कायस्थ-आल्वेन कैलाससुतेन। उत्कीर्णं सम्रामेन रयणाओकासुतेन।

विनीतपुरके महाशिवगुप्त ययातिराजदेवका ताम्र-शासन

ओं स्वस्ति श्रीमतो **विनीतपुरात्।** परमभट्टारकमहाराजधिराजपरमेश्वर महाभवगुप्तराजदेवपादानुध्यातपरममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजधिराजपरमेश्वर सोमकुल-तिलकः त्रिकलिङ्गाधिपति**श्रीमहाशिवगुप्तराजदेवः** कुशली। **कोशल-**देशप्रतिबद्ध- **"गमुटपाट"** चोत्तरपट्टीय **"निविण्डा"** ग्रामे ब्राह्मणान् संपूज्य तद्विषयीयान् यथाकालाध्यासिनः समाहर्तृ सन्निधातृयुक्ताधिकारिकदण्डपाशिकचाटभट-पिशुनवेत्रिकावरोधजनराणकराजपुत्रराजोराजवल्लभादीन् सर्वान् राजपादोपजीविनः-समाज्ञापयति। विदितमस्तु भवताम् यथाऽस्माभिरयं ग्रामः सनिधिः सोपनिधिः सदशापराधः सर्वबाधाविवर्जितः सर्वोपरिकरादानसहितचतुःसीमापर्यन्तः साम्रमधूकः सगर्त्तोषरः सजलस्थलः प्रतिनिषिद्धचाटभटप्रवेशो भारद्वाजसगोत्राय आंगिरसबार्हस्पत्य भारद्वाजप्रवराय **हुलास**शर्मणः पौत्राय **नारायण**शर्मणः पुत्राय **भटपरोली** विनिर्गताय **कोशलीय**मरमेण्डाग्रामवास्तव्याय श्री**पुण्डरीक**शर्मणे दीक्षिताय **गमुटपाट**मण्डले उत्तर-पट्टिकाया **निविन्ना**ग्राम. सलिलधारापुरस्सरमाचन्द्र-तारकार्कस्थितिसमकालोपभोगार्थं मातापित्रोरात्मनश्च पुण्ययशोवृद्धये ताम्रशासनेनाकरी-कृत्य प्रतिपादित इति अवगम्य समुचितभोगभागकरहिरण्यादिप्रत्यायनमुपनयद्भिर्भवद्भिः सुखेन प्रतिवस्तव्यमिति। भाविभिश्च भूपतिभिर्दत्तिरियमस्मदीयधर्मगौरवादस्मदनु-रोधाच्च स्वदत्तिरिवानुपालनीया।

Verses quoted are identical with those given on pp 28-29, with one additional verse which is numbered nine in the present record and runs as follows —

सुवर्णमेकं गामेकां भूमेरप्यर्धमङ्गुलम् ।
हरन्नरकमायाति यावदाभूतसम्प्लवम् ॥

परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरसोमकुलतिलक त्रिकलिङ्गाधिपतिश्रीमत्**ययाति**राजदेवस्य प्रवर्धमानविजयराज्ये पञ्चदशसंवत्सरे मार्गशीर्षमासे शुक्लपक्षे त्रयोदश्यां तिथौ संवत् १५ मार्गसुदि १३ लिखितमिदम् शासनं महासान्धिविग्रहिकराणक**श्रीचारुदत्त**स्याज्ञया महाक्षपटलिक **श्रीउद्धव**नागेनाश्विनागसुतेनोत्कीर्णं ठक्कुरपनागतेनेति । सम्पद्नो जलजपर्णजलाभा जीवितं मरणं सन्ततिसम्भ्रमम् भोगभुक्तिरचिराय विलोक्य कीर्तयो नृपतिभिर्नविलोप्या इति ॥

कोदोपाली (सम्बलपुर) में प्राप्त राणक श्रीपुञ्ज(वोडसुत.) का ताम्र पत्र*

ओं स्वस्ति । **श्रीययातिनगरे** परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराज परमेश्वरसोमकुलतिलक त्रिकलिङ्गाधिपति **श्रीमहाशिवगुप्तराजदेव**पादानुध्यात परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरसोमकुलतिलक त्रिकलिङ्गाधिपति **श्रीमहाभवगुप्तराजदेव**महीप्रवर्द्धमानकल्याणविजयराज्ये त्रयोदशसंवत्सर अङ्काद्य संवत् १३ । **वामण्डा**पाटीसमावासितः परममाहेश्वरमण्डलवंशोद्भवः [illegible] [illegible] प्रसादप्रवर्धमानपञ्चाधिपति समधिगत पञ्चमहाशब्दमाण्डलिकराणक **श्रीपुञ्ज** (वोडसुत) कुशली ।

---

* ([illegible])—[illegible] (valer [illegible]) [illegible] Characters

पटना (बलॉंगीर) में प्राप्त महाशिवगुप्त ययाति-राजदेवका ताम्र-लेख

श्रीमान् महाराजा साहब पटना स्टेट (बलांगीर) के अधिकारमें

ॐ स्वस्ति प्रेमनिरुद्धमुग्धमनसाः स्फारीभवच्चक्षुपाः (प्रथम सात श्लोक as given on pages 29 & 30)

माद्यद्भेलालिमालाकुलकरटपुटस्यन्दिदानप्रवाहान

सिन्दूरारक्तकुम्भान सितपृथुलरदान् कामदेवादि संज्ञान ।

जित्वा जापालमाजौ जनितसुरवधूविस्मयस्मेरवक्त्रः

स द्वा त्रिंशत् करीन्द्रान शरनिकरहतारोहकानग्रहीद्यः ॥८॥

परममाहेश्वर परमभट्टारकमहाराजाधिराजसोमकुलतिलकः त्रिकलिङ्गाधिपति श्रीमहाभवगुप्तराजदेवपादानुध्यातः परममाहेश्वरपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वर सोमकुलतिलकः त्रिकलिङ्गाधिपति **श्रीमहाशिवगुप्तराजदेवः** कुशली ॥

षण्णवत्यां तेलातट्ट⊛ विपयीय **ल्लुत्तरुमा** ग्रामे तद्विपयीय व्राह्मणानापूज्य तद्विपयीय यथाकालाध्यासिनः समाहर्तृ सन्निधातृनियुक्ताधिकारिकदण्ड-पाशिकभट्टपिशुनवेत्रिकावरोधनजनराज्ञीराजपुत्रराणकराजवल्लभादीन सर्वान राजपादोप-जीविनः समाज्ञापयति विदितमस्तु भवतां यथास्माभिरयं ग्रामः सनिधिस्सोपनिधिः सर्ववाधाविवर्जितः सर्वोपरिकरादानसहितः चतुसीमापर्यन्तः साम्रमधुकः सगर्त्तोपरः सजलस्थलः प्रतिनिपिद्धचट्टभट्टप्रवेशः कौशिकगोत्रायदेवरात औदकविश्वामित्रप्रवराय गौतमशाखाध्यायिने **श्रावस्तिमण्डले** कासिली विनिर्गताय × × × × **अन्तरडी** वास्तव्याय परमेश्वर नप्त्रे, सिद्धेश्वरसुताय **भट्टश्रीमहोदधये** उदकधारापुरःसरम् आचन्द्रतारकार्कं क्षितिसमकालोपभोगार्थं मातापित्रोरात्मनश्च पुण्ययशोभिवृद्धये ताम्रशासनेनाकरीकृत्य प्रतिपादितः etc etc,

Here follow the usual imprecatory verses The last sloka refers to सिंहदत्तः the minister of peace and war for कोसल, called कोसलीय सन्धिविग्रहीक। It ends with the following lines त्रिकलिङ्गाधिपति श्रीमद्य-यातिदेवस्यप्रवर्द्धमानविजयराज्येऽष्टाविंशतिमे संवत्सरे भाद्रपदमासे सितपक्षे तिथौ पञ्चभ्या यत्राङ्केपि संवत २८ भाद्रपद सुदि ५ शिवम् ॥

charter written by कायस्थ सूर्यसेन।

charter engraved by मधुमल्लेन।

⊛ तेलातट्टविषय was in Kosala c f कोसलदेशे तेलातटविषये ढेलाढेलीग्रामे Charter No I J A S B (1905)

शरभपुर-राजधानीवाले नरेश ।

— ० —

लिपि—सम्पुटशिरा (box headed script)

मुद्रा—चक्राकार खड़ी हुई (standing) गजलक्ष्मी

शरभपुर के महासुदेवराजका ताम्रशासन
खरियार (जिला—रायपुर) में प्राप्त

स्वस्ति । **शरभपुरात्** । विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्रसेकाम्बुधौतपाद-युगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतुर्वसुवसुधागोप्रद परमभागवतो मातापितृ-पादानुध्यात **श्रीमहासुदेवराज** । **क्षितिमण्डाहारीयनवन्नक** एतत्प्रावेश्य**शाम्बिलक**यो प्रतिवासिकुटुम्बिनस्समाज्ञापयति विदितमस्तु वो यथा स्माभिरेतद्ग्रामद्वय त्रिदशपतिसदनसुखप्रतिष्ठाकरं यावद्रविशशिताराकिरणप्रतिहत-घोरान्धकार जगदवतिष्ठते तावदुपभोग्यस्सनिधिस्सोपनिधिरचाटभटप्रावेश्यस् सर्वकरवि सर्जितो मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये वाजसनेयकौशिकसगोत्र**विष्णु**स्वामिन स्ताम्रशासनेनातिसृष्ट । त यूयमस्युपलभ्याज्ञाश्रवणविधेया भूत्वा यथोचित भोगभागमुपनयन्तस्सुख प्रतिवत्स्यथ । भविष्यतश्च भूमिपालाननुदर्शयति ।

The verses quoted are identical with those on p 40

इति स्वमुखाज्ञया । सवत्सर ७ श्रावण दि २०+६ उत्कीर्णं ताम्रशासन द्रोणसिंहे न ॥

प्रसन्नार्णवसंभूतमानमात्रेन्दुजन्मन ।
श्रीमत्सुदेवराजस्य स्थिर जगति शासनम् ॥

आरङ्ग (जिला—रायपुर) में प्राप्त महासुदेव का ताम्र-लेख

(आरङ्गके भागीरथी सोनकर के अधिकार म)
१६२६ मे प्राप्त ।

ॐ स्वस्ति **शरभपुरात्** विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्र
सेकाम्बुधौतपादयुगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतु-

र्व्वसुवसुधागोप्रदः परमभागवतो मातापितृपादानुध्यातः

श्रीमहासुदेवराजः तोसड्डुसुन्कीयशिविलिङ्गके प्रतिवासि

कुटुम्बिनस्समाज्ञापयति विदितमस्तु वो यथायं ग्राम-

PLATE II (1st side)

स्त्रिदशपतिसदनसुखप्रतिष्ठा (क) रो यावद्रविशशितारा किरणप्रति-

हतघोरान्धकारं जगदवतिष्टते तावदुपभोग्यस्सनिधिसोपनिधि-

रचाटभटप्रावेश्यस्सर्व्वकरविसर्जितः प्रतिहारभोगिल्लेन माता-

पित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये कात्यायनसगोत्रमाध्यन्दिनवाज-

सनेय यज्ञस्वामिने अध्यर्द्धांशेन भारद्वाज कुमार वत्सआत्रे-

PLATE II (2nd side)

यकाण्ववाजसनेययज्ञस्वामिनो प्रत्यंशेन कात्यायनविशाख

स्वामिकौशिकमध्यन्दिनगोलस्वामि एवं दामोदरस्वामि-

दासस्वामिभारद्वाजपश्चालिस्वामिदीक्षितायनीकान् प्रत्यर्धांशे-

न ताम्र-शासनेनातिसृष्टोभूत्वाऽस्माभिरनुमोदितः। ते यूयमेवमुपलभ्यैषा-

माज्ञाश्रवणविधेया भूत्वा यथोचितं भोगभागमुपनयन्तस्सुखं

प्रतिवत्स्यथ। भविष्यतश्च भूमिपाननुदर्शयति

PLATE III

The verses are identical with those given on page 40

रवमुखाज्ञया संवत् ७ वैशाख दि २०-९

उत्कीर्णं द्रोणसिङ्घेन।

The seal is circular and forms a part of the charter Its legend is partly damaged

रायपुर से प्राप्त महासुदेवराजका ताम्रशासन

ॐ स्वस्ति। शरभपुरात्। विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्रसेकाम्बुधौत-पादयुगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतुर्व्वसुवसुधागोप्रदः परमभागवतो मातापितृ-पादानुध्यात श्रीमहासुदेवराजः। पूर्वराष्ट्रियश्रीसाहिकायाम् प्रति-

वामि कुटुम्बिनस्समानापयति विदितमस्तु वो यथास्माभिरयम् ग्रामस्त्रिदशपतिसदनसुख प्रतिष्ठाकरो यावद्रविशशिताराकिरणप्रतिहतघोरान्धकारं जगदवतिष्ठते तावदुपभोग्य स्सनिधिस्सोपनिधिरचाटभटप्रावश्य मचकरविसर्जित कौण्डिन्यसगोत्रवाजसनय **सवितृस्वामिना** आत्मीय कन्याप्रदाने औपमन्यव सगोत्र जामात्रो **नागवत्स स्वामिबन्धुवत्सस्वामि**नोस्ताम्रशासनेनातिसृष्टको भूत्वास्माभिरप्युत्तरायणे माता पित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धयेऽनुमोदित ॥ ते यूयमेवमुपलभ्यैपामाज्ञाश्रवणविधेया भूत्वा यथोचितम् भोगभागमुपनयन्त सुख प्रतिवत्स्यथ। भविष्यतश्च भूमिपाननुदर्शयति

दानात् विशिष्टमनुपालनज पुराणा
धर्मेषु निश्चितधिय प्रवदन्ति धर्मम् ॥
तस्माद् द्विजाय सुविशुद्धकुलश्रुताय
दत्ता भुव भवतु वो मतिरेव गोप्तुम् ॥

तद् भवद्भिरप्येषा दत्तिरनुपालयितव्या। व्यासगीताश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति —

अग्नेरपत्य प्रथम सुवर्ण
भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गाव ।
दत्तास्त्रयस्तेन भवन्ति लोका
य काञ्चन गा च महीञ्च दद्यात् ॥
षष्टि वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति भूमिद ।
आच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत् ॥
बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभि सगरादिभि
यस्य यस्य यदाभूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥
स्वदत्तां परदत्तां वा यत्नाद्रक्ष युधिष्ठिर।
महीं महिमतां श्रेष्ठ दानाच्छ्रेयोनुपालनम् ॥

अस्मिन्नेव ग्राम पूर्वतटाकस्य पर्यन्तभूमिरवनद्धा नीवापिका पन्थानम् यावज्ज्यष्ट इति कृत्वा **नागवत्सस्वामिने** ग्रामाधस्थायिका दत्ता

स्वमुखाज्ञया प्रवर्द्धमानविजयसंवत्सर १०, माघ ६ उत्कीर्ण द्रोणसिंहेन —

"**प्रसन्न**तनयस्येन विक्रमाक्रान्तविद्विष ।
श्रीमहाजयराजस्य शासन रिपुशासनम् ॥"

This seal is apparently of Mahājayarāja The plates bear the name of his nephew Mahāsudevarāja

सारंगढ़ में प्राप्त शरभपुरके महासुदेवराजका ताम्रशासन

(सारंगढ़के राजासाहिबके अधिकार में है)

ॐ स्वस्ति। **शरभपुरा**द्विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्रसेकाम्बु-धौतपादयुगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतुर्वसुवसुधागोप्रदः परमभागवतो मातापितृ-पादानुध्यातश्री**महासुदेवराजः**। **तुण्डारक**भुक्तीय **चुल्लान्दरका** प्रतिवासिकुटुम्बिनस्समाज्ञापयति। विदितमस्तु वो यथायं ग्राम स्त्रिदशपतिसदनसुख-प्रतिष्ठाकरो यावद्रविशशितारा किरणप्रतिहतमहान्धकारं जगदवतिष्ठते तावदुपभोग्य-स्सनिधिरसोपनिधिरचाटभटप्रवेश्यः सर्व्वकरविसर्ज्जितः राज्यमहादेवीराजकुलं मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये उदकपूर्व्वं कौशिकसगोत्रत्रिमहत्त्व**विद्याभास्कर स्वामि, प्रभाकरस्वामि, बर्व्वरीस्वामि, बोटस्वामि, दत्तस्वामि-विष्णुस्वामि, फल्गुस्वामि, स्वामीकीर्तिस्वामि शङ्करस्वामिनां** ताम्रशासनेनातिसृष्टो भूत्वाऽस्माभिरनुमोदितः। ते यूयमेवमुपलभ्यैषामाज्ञाश्रवणविधेया भूत्वा यथोचितं भोगभागमुपनयन्तस्सुखं प्रतिवत्स्यथ। भविष्यतश्च भूमि-पाननुदर्शयति।

The following lines tally with those on other records of the same king The last or the third plate and the seal of this record are missing.

श्रीपुर (जिला—रायपुर) में प्राप्त महासुदेव का ताम्र-लेख

(श्रीपुरके ताळुकदार श्रीरामरतनलालके अधिकारमें है)

१९२९ में प्राप्त।

PLATE I (Broken)

महासुदेव

ॐ स्वस्ति **शरभपुरा**द्विक्रमोपनतसामन्तमकु (ट) × × ×

प्रभाप्रसेकाम्बुधौतपादयुगलो रिपुविलासिनी × × × ×

हेतुर्वसुवसुधागोप्रद. परमभाग(वत) × × × × ×

नुध्यात **श्रीमहासुदेवराज.** मयत्र × × × × × × ×
वके प्रतिनासि कुटुम्बिनस्समाना(पयति)× × × ×
यथास्माभिरय ग्रामस्त्रिदशपतिसुन × × ×

PLATE II (1st side)

यानद्रविशशितारा्किरणप्रनिहतघोरान्धकार जगदनतिष्ठ
त तानदुपभोग्यस्सनिधिस्सोपनिधिरचाटभटप्रानश्यम्मर्त्वक
रनिसर्ज्जित **पूर्वनन्न**पादम्नैत्तिरीय पाराशरसगोत्रब्राह्मण
कारणिककन्वीपस्वामिन दत्त इदानीमप्यस्माभिरपि
महादेवीराजकुलानिज्ञाप्य ताम्रशासनीकृत । त यूयमे
वमुपलभ्यास्याज्ञा श्रवणविधेया भूत्वा यथोचित भगिभाग

PLATE II (2nd side)

मुपनयन्तस्सुख प्रतिवत्स्यथ । भविष्यतश्चभूमिपालानु
दर्शयति ।

The verses are identical with those given on page 41

On the back of PLATE III

(उत्कीर्णं द्रोणसिंहेन)

Seal in good preservation

(Gaja Lakshmi)

प्रसन्नतनयस्येद विक्रमाक्रान्तविद्विष
श्रीमतो **जयराज**स्य शासन रिपु-शासन ॥*

* श्रीपुरयात्रा में हमे अप्रेल १९२६ में भागीरथी सोनकरवाला तथा यह-तीनो ताम्रशासन प्राप्त हुए। उनमें से इस ताम्रशासन की मुद्रापर ऊपरका लिखा हुआ श्लोक स्पष्ट अक्षरोंमें पाया जाताहै।

आरङ्ग (जि: रायपुर) मे प्राप्त महाजयराजका ताम्रशासन

स्वस्ति। **शरभपुरात्** । विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्रसेकाम्बुधौतपादयुगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतुर्वसुवसुधागोप्रदः परमभागवतो मातापितृपादानुध्यातः श्रीमहा**जयराजः** । **पूर्व्वराष्ट्रियपम्बां**प्रतिवासिकुटुम्बिनः समाज्ञापयति । विदितमस्तु वो यथास्माभिरयं ग्रामस्त्रिदशपतिसदनसुखप्रतिष्ठाकरो यावद्रविशशिताराकिरणप्रतिहतघोरान्धकारं जगदवोतष्ठते तावदुपभोग्यः सनिधिसूसपिनिधिरचाटभटप्रावेश्यः सर्व्वकरविसर्ज्जितः वाजसनेयकौण्डिन्यसगोत्र**ब्रह्मदेव** स्वामिने मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये उदकपूर्व्वं ताम्रशासनेनातिसृष्टः ॥

ते यूयमेवमुपलभ्यास्याज्ञाश्रवणविधेया भूत्वा यथोचितं भोगभागमुपनयन्त सुखं प्रतिवत्स्यथ । भविष्यतश्च भूमिपाननुदर्शयति ।

The verses are identical with those given on page 41

इति । स्वमुखाज्ञया उत्कीर्णं अचलसिंहेन प्रवर्द्धमान विजय संवत्सर ५ मार्गशिर

२०+५

मुद्रा श्लोक

प्रसन्नतनयस्यैव विक्रमाक्रान्तविद्विप ।

श्रीमतो **जयराज**स्य शासनं रिपुशासनम् ॥

ठकुरदिया (सारंगढ़ राज्य) में प्राप्त महाप्रवरराजका ताम्र-लेख

(सारंगढ़के राजासाहिबके अधिकारमे है)

१९३२में प्राप्त

PLATE I, 2nd side

ॐ स्वस्ति **श्रीपुरा**द्विक्रमोपनतसामन्तमकुटचूडामणिप्रभाप्र-

सेकाम्बुधौतपादयुगलो रिपुविलासिनीसीमन्तोद्धरणहेतु-

र्वसुवसुधागोप्रदः परमभागवतो मातापितृपादानुध्यात

श्रीमहाप्रवरराज तुण्डराष्ट्रियापाढके प्रतिवासिन समाज्ञा
पयति विदितमस्तु वो यथास्माभिरय ग्राम त्रिदशपतिसदन
सुखप्रतिष्ठाकरो यावद्रविशशितारकिरणप्रतिहतघोरान्ध

PLATE II 1st side

कार जगदवतिष्ठते तावदुपभोग्य सनिधि सोपनिधिरचाटभटप्रावे
श्य सतस्करनिर्मर्जित मातापित्रोरात्मनश्च पुण्याभिवृद्धये पराश
रसगोत्राय वाजसनेयिने भट्टकपुरन्दरस्वामिने ताम्रशा

सनेनातिसृष्ट । त यूयमस्युपलभ्यास्याज्ञाश्रवणविधेया
भूत्वा यथोचित भोगभागमुपनयन्त सुख प्रतिवसथ । भविष्यतश्च भू
मिपालाननुदर्शयति दानाद्विशिष्टमनुपालनजं पुराणा

PLATE II 2nd side

धर्मेषु निश्चितधिय प्रवदन्ति धर्मं । तस्माद्द्विजाय सुविशुद्धकुल-
श्रुताय दत्ता भुव भवतु वो मतिरेव गोप्तु ॥ तद् भवद्भिरप्येपादत्ति
रनुपालयितव्या । व्यासगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति । अग्नरपत्य प्र-
थम सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गाव । दत्तास्त्रयस्त
न भवन्ति लोका । य काचन गा च महीं च दद्यात् ॥ षष्टिं वर्ष स
हस्राणि स्वर्गे मोदति भूमिद । आच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नर

PLATE III 1st side

क वसेत । बहुभिर्वसुधादत्ता राजभि सगरादिभि ।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्यतस्यतदा फल । स्वदत्ता परदत्ता वा
यत्नाद्रक्ष युधिष्ठिर । महीं महीमता श्रेष्ठ दानाच्छ्रेयोनुपाल
नमिति । स्वमुखाज्ञया प्रवर्द्धमानविजयसवत्सर ३ मार्ग-
शीष दि २ । उत्कीर्णं शीलसिङ्घेण ।

Seal (in good preservation)

मानमात्र-सुतस्येद स्वभुजोपार्जितक्षित ।

श्रीमत**प्रवरराज**स्यशासन शत्रुशासन ॥

हैहय अथवा चेदि-कलचुरि वंश ।

लिपि—नागरी ।

मुद्रा चक्राकार—बैठीहुई (Seated) गजलक्ष्मी ।

अमोदा (जिला-विलासपुर) में प्राप्त पृथ्वीदेव (प्रथम) का ताम्र-लेख।

चेदि संवत ८३१=सन ई १०७९।

ॐ नमो ब्रह्मणे।

निर्गुणं व्यापक नित्य शिवपरमकारणम्।
भावग्राह्य पर ज्योतिस्तस्मै सद्ब्रह्मणे नम ॥१॥
यदतदग्रे सरमम्बरस्य ज्योति स पूषा पुरुष पुराण।
अथास्यपुत्रो मनुरादिराज तदन्वयभूद्भुवि कार्तवीर्य ॥२॥
देव **श्रीकार्त्तवीर्य** क्षितिपतिरभवत् भूषण भूतधात्र्या
हलोल्लिखाद्रिबिम्ब्यसुहिनगिरिसुताश्लेषमन्नोपिनशम्।
दोर्दण्डाकाण्डसेतुप्रतिगमितमहामारिराजप्रवाह
व्याधूतत्र्यक्षपूजागुरुजनितरुष रावण यो बबन्ध ॥३॥
तद्वशप्रभवा भूपा बभूवुर्भुवि **हैहया**।
तेषावंशे च चेद्यादिनितीश **कोक्कलो**ऽभवत् ॥४॥
कर्णाटवङ्गपतिगुर्जरकोङ्कणेश शाकम्भरीपति तुरुस्क रघूद्भवानाम्।
आदाय कोश हरिदन्ति चय हठन स्तम्भो जयस्य निहितो भुवि येन राज्ञा ॥५॥
अष्टादशारिकरिकुम्भविभङ्गसिंहा पुत्राबभूवुरतिशौर्यपराश्च तस्य।
तत्राग्रजो नृपवरस्त्रिपुरीश आसीत् शेषाश्च मण्डलपतीन्स चकार बन्धून् ॥६॥
तेषामनुजस्य **कलिङ्गराज** प्रतापवह्निस्थपिनारिराज।
जातोन्वये द्विप्तरिपुप्रवीर प्रियाननाम्भोरुहपात्रवणन्दु ॥७॥
तस्मादपि प्रततनिमल कीर्तिकान्तो जात सुत **कमलराज** इति प्रसिद्ध।
यस्य प्रतापतरणावुदित रजन्या जातानि पङ्कजवनानि विकासभाञ्जि ॥८॥
क्षीणोऽमुत्कलनृप परिमथ्यधीरो **गाङ्गेय** देव विभव शमदाच्छिद्य य।
उच्चैस्थिरप्रणवरन्तृपरत्नदान मन्नोपितासुरसुर स हि मन्दराभ ॥९॥
महीभर्तृ विभुपार्थ पयोधिरिव कौस्तुभ।
जितशूरप्रताप हि **रत्नराज**मसूत स ॥१०॥
दृप्तविद्विष्ट सामन्त-ध्वान्तध्वसनभास्करं।
यस्य प्रतापनस्यैव शैत्यायाधिगिना द्विप ॥११॥

नोन्नलाख्या प्रिया तस्य शूरस्येव हि शूरता ।
कोसो मण्डलनाथस्य सुता या **यजुवर्मण:** ॥१२॥

ततः **पृथ्वीदेव:** सकलधरणी भूषणमणिः समुत्पन्नः श्रीमद्बुधजनमनोम्भोजतरणिः ।
प्रतापाग्नी यस्य ज्वलति सततोत्तमहृदये विलीनं सामात्यैर्जड़कृतशरीरैरविपरैः ॥१३॥
यस्मिन्महीमवति नीति विचार सारे वातोप्यतत्‌र्मनि पदं न करोति कोन्यः ।
धर्मव्यनिस्थितमतो च नदैवलोपि लोकेपु नूनमुपघातलवोदयोस्ति ॥१४॥

अनेन समस्त प्रतिपत्तिसमूह समुपेतमर्वालङ्कार विभूपितेन शंखयुग्मध्वनिपूरित जग ज्जयेश्वर रवत्रासितारातिचक्रेण समधिगत पञ्चमहाशब्देन श्रीमद्वङ्केश्वरवरलब्ध प्रसादैक विंशति सहस्रैकनाथमहाप्रचण्ड **सकलकोसलाधिपतिना** परममाहेश्वरेण कलचुरि वंशोद्भवेनेत्यादि समस्त राज्ञावली विराजमान महामण्डलेश्वरेण हाग्नियामठ निर्गताय आङ्गिरस गोत्राय उचथ्य गौतम वशिष्ठेति त्रिप्रवराय बह्वृच शाखिने यशोदेव प्रणव उपाध्याय थिराडच नप्त्रे चाहुसुताय श्रपकेशिवाय फाल्गुन कृष्ण सप्तम्यां रविदिने तुमाणके देव श्रीवङ्केश्वर चतुस्किका प्रतिष्ठायां श्रीमद्वङ्केश्वर पट्टाधिलग्न द्वौ पादौ प्रक्षाल्य कुशाक्षतहिरण्यसमन्वित वारितुण्डमात्र **ययपर** मण्डले **वसहा** ग्रामश्चतुः सीमा विशुद्धो मातापित्रोरात्मनश्च पुण्ययशोभिवृद्धये हस्तोदक शासनतया प्रदत्तस्तदय चन्द्र-दिवाकरक्षितिपाथोधिपवनाम्बराणि यावत् अविच्छिन्नसुत्तयाभागकर × × × × पुत्रपौत्रा-दिभिश्च भोक्तव्यः ॥

× × × × × ×

Here occur some 7 (seven) Slokas

गर्गेश्वर: सुकवि**रल्हण** ईशभक्तस्ताम्रे चकार रचना, लिखितं सुधाक्षिः ।
योद्धाशलः सकलशिल्पनिधिः सुबुद्धिरुत्कीर्णवान्स शुभपङ्क्तिसदक्षरं च ॥२२॥

चेदीशस्य सं ८३१ ।

---

* This inscription has been reproduced almost in full, the others of the Haihaya period, are given in extracts only with a view to introduce the poetical compositions of the poets whose names find a mention in my verse called प्रशस्तिकृतः कवयः printed elsewhere in this volume.

My esteemed friend Prof V V Mirāshī M A is dealing with the inscriptions of the Kalachuri, Chedi or Haihaya Princes of Tripuri (Chedi) and Ratanpur (Mahākōsala) with fuller descriptions and critical notes

L.P.P.

शवरीनारायण के श्रीयुत प० रामचन्द्र भोगहा-वाले ताम्र-लेख से।

चेदि सवत् ८७८ *

ॐ नमो ब्रह्मणे।

× × × ×

य क्रीडया स्वभुजसेतुनिरुद्धरवा—
वारिप्रवाहितहरार्चनरूढरोषम्।
कैलासतोलनभयार्त्तभवानिगात्र—
श्लेषे पतोपितशिरं मितवान दशास्यम् ॥३॥

× × × ×

त्रिपुरीशानुजस्यासीद्वक्रीतुमाणभृभुज।
कलिंगराजस्तत्सुनुराशीत्**कमलराड्**नृप ॥६॥

× × × ×

अनर्घवल्ली विषये **तिणेरी**
ग्राम सदा रक्षितपृणपाणि।
सोमग्रहे पर्व्वणि **रत्नदेव.**
तोयेन नारायण शर्म्मणेऽदात् ॥१३॥

× × × ×

---

* This is given in decimal figures while in the Sirkhon plates a fine verse describes the date which is 880 *Chedi era*. The seal found with this record contains the donor's name in two lines as महाराजक श्रीमद्रत्नदेव without the Gajalakshmi device which one finds inscribed on the seal of Amoda Plates of Prithvideva II (Chedi era 900). The seal of Amoda Plates of Prithvideva I is missing and we are therefore in the dark about its device and legend.

सरखों (जॉजगीर) में प्राप्त रत्नदेव (द्वितीय) का ताम्र-लेख ‡

चेदि सं ८८०

The 1st three slokas are identical with those of Amōdā Plates dated chedi era 831

तद्वंश प्रभवा नरेन्द्रपतयः ख्याता क्षितौ हैहया.
तेषामन्वयभूषणं रिपुमनो विन्यस्ततापानलः।
धर्म्मध्यानधनानुसंचितयशाः शश्वत्सतां सौख्यकृत्
प्रेयान्सर्व्वगुणान्वितः समभवत् श्रीमानसौ **कोक्कलः** ॥४॥

Kokkala' son Kalingarāja, whose son was Kamalarāja.
Ref. 7th and 8th Slokas of Amōda Plates

तेनाथ चन्द्रवदनोजनि **रत्नराजो**
विश्वोपकारकरुणार्जितपुण्यभारः।
येनस्ववाहुयुगनिर्मितविक्रमेण
नीतं यशस्त्रिभुवने विनिहत्य शत्रून् ॥८॥

नोनल्लाख्या प्रिया तस्य शूरस्येव हि शूरता
तयोः सुतो नृपश्रेष्ठः **पृथ्वीदेवो** वभूव ह ॥९॥

× × × ×

इलावर्त्तादि वर्षाणां मध्ये**भारत**मुत्तमम्।
मध्यदेशस्तु तत्रापि **सोणभद्रो**स्ति यत्र सः ॥१२॥

× × × ×

इन्दोर्म्मुक्तिं कुर्वतायं तदानीं
सर्व्वादायैर्म्मण्डलेनर्घवल्याम्।
राज्ञा तुष्टेनाथ **चिंचातलाई**
ग्रामस्तस्मै शासनीकृत्य दत्तः ॥२०॥

× × × ×

तस्यामेवा**नर्घवल्यां** श्रीम**त्कीर्तिधरः** सुधीः।
जंडेर ग्रामनाथोयं लिलेखाक्षरशोभनम् ॥३५॥

---

‡ The donor, Ratnadeva II is described in verse 11 as सकलकोसल मंडनश्रीः। Ref page 54

अकलतरा (जिला विलासपुर) मे प्राप्त रत्नदेव (द्वितीय) के सेनापति वल्लभराजका शिला-लेख

(Un dated)

श्रीरत्नदेव इति वीरनरेन्द्रगर्व—
सर्वंकष समरपण्डितपुण्डरीक ।
आसीदसीमभुजपौरुष सम्भृतार्थ
दानैस्नानहृदयस्तनयस्तदीय ॥६॥

Ratnadeva II had a general named वल्लभराज who conquered the लडहा country and subdued the king of गौड in Bengal

महाशक्तवाधारी विविधपरिपन्थि प्रतिहृति—
प्रवीण प्रोद्दामप्रसरशिखिनिक्रान्त **लडहा** ।
× × × विख्यातमहिमा
मनामित्थ योऽसौ जनयति कुमार भ्रममिह ॥१५॥
य कृत्वा करिवन्यकौतुकरस श्रद्धाकुर्व्वीतले
निर्मातद्रुमखण्डविन्ध्यविपिन पत्यापति दन्तिनाम्।
गौडेन्द्र मवरत्सदर्थमपृथू कुर्वन्नपि प्रत्यह
वीरोवैरिपुर व्यपत्त करिणा वन्याय विन्ध्यस्थलीम् ॥१७॥
तनेऽम्माभरणमारचित पृथिव्या
पृथ्वीपतन्निजपतम्महिषीतिमत्त्वा ।
रवन्त मन्दिरमिपान्नयनोपभोग्य
भक्तोपचार चतुरण यशोधनेन ॥२१॥
दधदनिलक्षणभङ्ग हतमामान्य प्रमाणरमणीयम् ।
सौगलमतमिवलोके **'वल्लभसागर'**-शरोभाति ॥२४॥
धीमानिमां कमलिनीमिव **देवपाणि**
सङ्गन्न भोग्यसुभगा विबुधैस्स्याम् ।
वर्णात्तमा कविकुदम्बमन प्रमोद—
विस्तारिणीं रसमयीमकरोत्प्रशस्तिम्* ॥२६॥

---

* Text not yet published Ref C P Inscriptions by R B Hiralal

असोदा (जि० बिलासपुर) में प्राप्त ताम्रलेख का कुछ अंश।

चेदि सं ९१२

... ...

पृथ्वीदेव समुद्भवः समभवद्राजाल्लदेवीसुतः
शूरः सज्जनवाञ्छितार्थफलदः कल्पद्रुमः श्रीफलः ।
सर्वेषामुचितोऽर्चने सुमनसां नीश्शारिपक्कण्टकः
पश्यत्कान्तनराङ्गनाङ्ग मदनो **जाजल्लदेवो** नृपः ॥९॥

तस्यात्मजः **सकल कोसलमण्डनश्रीः**
श्रीमान् समाहृतसमस्तनराधिपश्रीः ।
सर्वक्षितीश्वरशिरोविनिताविलेव
सेवाभृतान्निविरसो भुवि **रत्नदेवः** ॥१०॥

पृथ्वीदेवस्ततो जात पोत कण्ठीरवादिव ।
सिंहसंहननो योऽरिकरियूथमपोथयत ॥११॥

तस्मात् त्र्यम्बकपादपद्ममधुपो **जाजल्लदेवो**ऽभवत ।
वीरारातिनितम्बिनीमुखपयोजन्मोपथीशोदय ॥1st half of verse no. 12

.

धीरू महाग्राह गृहीतमूर्तिः **जाजल्लदेवो** नृपतिः बभूव ।
यक्षेण मुक्तः समवाप्य राज्यं ग्रामं ददौ पुण्य दिने द्विजाभ्याम् ॥१९॥

. .

वास्तव्यवंशकमलाकरचित्रभानुः शत्रुप्रवीरविकलेन्धनचित्रभानुः ।
श्रीवत्सराजतनय खलु **धर्मराजो** जडेरनाथ इह नाम्रमिदं लिलेख ॥

---

* सरसों ताम्रपत्र (चेदिस ८८०) Jandera village

रत्नपुर में प्राप्त बादल-महल वाले शिलालेख का कुछ अंश

चेदि स ९१५

उत्फुल्लाम्बुजसौरभातिगरिमोद्भूतद्विरेफावलि
रामाद्रे पवनोल्लसत्कदलिका रोचिष्णुभिर्भूषितम्।
उद्याने कलकण्ठकूजितभरव्याकुलप्रपापाथ
अस्ति श्रीतलहारि मण्डलमिद विश्वम्भराभूषणम् ॥५॥
उन्मीलन्नवनीलनीरजवने नाय मरन्दस्पृहा-
भ्राम्यद्भूरिमधुव्रतालिनिस्वनैराचालदिङ्मण्डले।
सङ्गीतिध्वनिपूर्ण कर्णकुहरैरव्यापक कौतुका
अन्तर्नामिगणस्य यत्र पठित नानाद्य मा कम्पयन् ॥६॥

इहफणिपतिराकानारस्पृ स्पृग
प्रचुररजनरत गीरहीगादिकानाम।
स्पृशति यशमितुभ्रे यस्य दिक्चक्रवाल
शशधरकर बुध्याऽऽप्यापि धावन्ति सो का ॥७॥
यत्प्राटकस्तिविघूमतनी स्पृशन्ती
व्योमाङ्गण मदिनि कोकवधूर्निलापस्य।
नामारतन्ति शिखिना श्रुतिमार धाप
मालोडिता जलदजालमियद् ध्वाङ्क्षि ॥८॥

पृथ्वीपाल ततोऽभूत्स्वलकलितत्रू स्वदगात्ततां
समाम पन्थगत्तो रिपु धरणिभुजा **शूरदेवा**पिन श्री ॥
तषां तारा मजात्त स्तुवित गुणगणे शान्तिमात्रानाल्प
स्पृष्ट्वागापि क्षणाय नयति निजतनु पात्रता भीरुताया ॥९॥

× × × ×

सौदामन्दिरमिन्दुगौरयशास शौर्यस्य विस्तार भू
स्तुमन्दकिरामणी समजनि **श्रीब्रह्मदेव**स्तत ॥

निस्त्रिंशाहतवैरिवीरतरुणीसीमन्तचन्द्राम्बुद-
प्रोद्यच्चक्रवनान्धकाररसितर्दाप्ति क्षितौ डिण्डिमम् ॥११॥

\+ \+

भ्राजिष्णुर्मदमत्तवारणगणे श्रीमन्नृसिंहोऽच्युतः
प्रोद्यच्चक्रधरो द्विजातिदयितासन्तापनुच्चन्द्रमाः ॥
जित्वा कोटिकदम्बचक्रनृपतीन् दानेषुकर्णोज्झित-
श्रीमद्रत्नपुरे ररात्र मतिमान नागप्रकाण्डस्मृतिः ॥१३॥

\+ \+

प्रासाद रम्य चन्द्राशु कुन्दसुन्दर शेवधिम् ।
पृथ्वीदेवनरेन्द्राय पुण्यं पुण्यात्मने ददौ ॥२५॥

... ...

निर्व्यूढः कविपद्धतौ धुरिसनां वहारपदं संततम्
यद्राकापति सुप्रसादिमतिमान साहित्यकाव्याम्बुधि ।
आसीद्विस्तृतकीर्तियस्तु पटलप्राप्तप्रतिष्ठाश्रियः
नीहागारलसन नृपाल विबुधं गोविन्दपादोद्भवः ॥४०॥
विधुरिवदुग्ध पयोधि प्रसारिन गुणगणप्रसादिताशः
फलविचित्रानुत्तमपालित सकल द्विजन्मनां पूगः ॥४१॥
घनरसमयी गंभीरा शुभ्रतरां विचाररमणीयाम् ।
सरसीमिव प्रशस्ति त्रिभुवनपालो व्यधान विबुधः ॥४२॥
यावन्मण्डलमम्बरेऽमरगणैश्चण्डीश चूडामणिः
चन्द्रः सान्द्रकलाकलापरुचिरैं यावन्मृडानीपतिः ।
गंगासूर्यसुतादि पद्म सदनः कौमोदकी लक्ष्मणः
तावत्कीर्तिरियं चकास्तु विशदा विश्वम्भरा मण्डले ॥

रत्नपुर (जि विलासपुर) मे प्राप्त शिलालेख के कुछ श्लोक

× × × ×

× × × **गोविन्द** चद्रिमण्डलात् ।

कृतिकालक्रमेणासौ देशान **तुम्माण**मागत ॥८॥

पुत्रस्तस्य जनानुरागजलधिर्भूभृत सभाभूषणो

ज्यायान पण्डितपुण्डरीकतरणि **मामे**ऽभिधानोऽभवत ॥

यो धात्री तिलको लङ्कारहारोपमो

निर्यातस्त्रिपुरान्तकचरणाम्भोजैक भृङ्गो भुवि । ६॥

भ्राता नीरावगो मुख्य कनीयान गुणसागर ।

नागरो भुवनाभागा भूपापूपोपमो नमो ॥१०॥

श्रीमामेतनय समस्त जगती कीर्णस्फुरत्

कुन्दन्दुद्युति कीर्त्ति सन्तति लता व्यासक्तदिङ्मण्डपै

राजत्युन्मदवादिवृन्ददलनो लीलाविहार श्रिय

शीलाचार्यविवेकपुण्यनिलय **श्रीरत्नसिह** कवि ॥११॥

× × × × × ×

ताभ्यामजायत जगत्त्रयघुष्टकीर्ति ।

आखण्डितारिवुधमण्डल चण्डदर्प ।

चण्डीशचारुचरणाम्बुजचञ्चरीक

प्रज्ञा (निधि) **देवगण**स्तनूज ॥१३॥

× × × ×

चक्रे **देवगणो** धाम त्रिनेत्रपाणि पिनाकिन

शम्भो ग्राम तुषाराद्रिशिखराभोगभासुरम् ॥१४॥

× × × × × ×

नि शेषागमशुद्धबोधविभव काव्येषु यो भव्यधी

सत्तर्काम्बुधिपारगो भृगुसुतो यो दण्डनीतौ मन ।

छन्दोलङ्कृतिशब्दमन्मथकला शास्त्राब्जचण्डद्युति

श्रीमद्‌ **देवगण** प्रशस्तिममलां **श्रीरत्नसिहात्मज** ॥२६॥

मल्हार (जि० बिलासपुर) में प्राप्त शिलालेखका अंश-विशेष ।

चेदि सं ९१९

आसीच्छ्रीमध्यदेशे विततसुरनदीवारिपूरोर्म्मिमाला—
लङ्कारे हारभूते निखिलजनपदोद्दाम भू-मण्डलस्य ॥
ग्रामो रामोरुभूमिद्विजवरवसतिः "कुम्भटी" नामधेयो
यत्नात् स्वर्गैकखण्डप्रतिनिधिरमलो निर्मितो यो विधात्रा ॥९॥

From कुम्भटी came to तुम्माण one Gangādhar, son of Prithvidhar, whom king Ratnadeva gave a village named कोसाम्बो

ततः कालक्रमेणासौ देशं तुम्माणमागतः ।
गुणग्रामार्जितप्रौढ़लक्ष्मोर्द्विजशिरोमणिः ॥१२॥
प्रक्षाल्य चरणाम्भोजे **रत्नदेवो** महीपतिः ।
कोसाम्बि ग्राममेतस्मै उदकीकृत्य दत्तवान् ॥१३॥
श्रीगङ्गाधरत सुनोऽजनि जगद्वन्द्यैकपादोनुजः
प्रौढ़ानन्दकरः कलङ्करहितः रफायन् कलाना निधिः ।
बिभ्राणो द्विजराजता हतजड़ास्लेपोरुभूरिप्रभा
धात्रीमण्डलमण्डनो विधुरसौ श्री**सोमराजो** परः ॥१४॥
मीमासाद्वय पारगो गुरुरसौ यः काश्यपीयेनये
साख्ये च प्रतिमल्लनामदनिधि' व्यक्षाक्षपादाक्तिद्कू
यश्चार्वाकविशालमानदलनो दुर्वारबौद्धाम्बुधेः
पाना नन्दित कुम्भसम्भवमुनिर्दिग्वाससामन्तऽक ॥१५॥
अश्रान्तं क्रतुकुण्डमण्डलचलद् धूमावली श्यामल
व्योमाशा वलयं विलोक्य विलसन नीलाम्बुदालीभ्रमान
विप्राम्येरित वेदराशिविततोद्घोपोद्धुरं यद् गृहे
सत्पक्षप्रसरा नटन्ति,पटवा हृष्टा मुहुः केकिन. ॥१६॥

× × ×

वानाहतिचलत्तूलनरल जीवित नृणाम् ।
चञ्चला च श्रिय मत्वा धर्मं मतिमधाद्बुध ॥
तत्र **केदारदेवस्य** धाम **मल्लाल-पट्टने**
धीमता कारित रम्य स्वयशोराशि भासुरम् ॥२१॥
× × × ×
काश्यपीयाक्षपादीय नयसिद्धान्तवेदिना
त्रिपक्षमादिसिंहेन **रत्नसिंहेन** धीमता ॥२३॥
श्रीराघव
लब्धोदयप्रनतशास्त्रमहीरुहेण ।
वास्तव्यनशकमलाकरभानुनयम्
मामे-सुतन रचिता रुचिरा प्रशस्ति ॥२४॥

शवरीनारायण (जि० बिलासपुर) के महादेवमन्दिरका शिलालेख

चेदि स ९१९

× × × ×
सूर्याचन्द्रमसौ सम हुतभुजा यस्य त्रयी चक्षुषाम्
उच्छ्वासेषु महत्तनावसुमती यस्योत्तमाङ्गे पय ।
व्योम श्रोत्रचरं चिराय परमानन्दात्मरूपाश्रयम्
सर्वमजगत शमीश्वरस्सदा य शेषमूर्त्ति शिवम् ॥१॥
× × × +
तथा **कलिङ्गराजो**ऽभून भूपतीना शिरोमणि ।
पालयन सवभूतानि प्रजापुत्रानिवौरसान ॥६॥
× × × ×

पृथ्वीदेवः प्रजानाथः प्रथमोऽत्र बभूव यः
तस्य **श्रीसर्वदेवो**ऽभूज्जिष्णोर्विष्णुरिवानुजः ॥११॥

× × × ×

दायादांशतया तेन प्राप्ता सोण्ठिव पट्टिका ।
पुरन्देव श्रीमज्झिराश्रित' चारु मन्दिरम् ॥१३॥

× × × ×

आरुह्यमान सिद्धि करिणं करकलित चण्डकोदण्ड ।
चेदीशसैन्यचक्रं यश्चक्रे नाराचजर्जरम् ॥२८॥

× × × ×

इति बलममुना हतावशेषी कृतमभिवीक्ष्य समाजगाम **चेद्यः** ।
उरग इव पदाहत' प्रकोपं दधदधिकं स्वयमेव पराक्रमेषु ॥३०॥

अकारि सोण्ठिवपुरे शम्भोरभ्रंकषं सदः ।
सरोपि स्फारमारामः **सर्वदेवेन** सुन्दरः ॥३५॥

.. . .. .

कुन्देन्दु द्युतिसोदरं पुरभिदः प्रासादमभ्रंकषं
रम्यं चूतवनं तथा पथरिया ग्रामे क्वणत् कोकिलम् ।
विस्तीर्णं च सरः सरोजविपिनं व्यासङ्गिभृङ्गाङ्गना—
झङ्कारैः सुखिताध्वनीननिवहं **श्रीराजदेवो** व्यधात् ॥३७॥

वणारि नाम्नि विदधे ग्रामे रम्यं सरोवरम्
राभल्लदेवी **पजणी** ग्रामे चूतवनन्तथा ॥३८॥

× × ×

आमणदेवः समभूद्दुल्हणदेवात्मजः क्षितौ ख्यातः ।
पुत्रविशेषप्रेम्णा **जाजल्ल**नरेश्वरेण यो दृष्ट ॥३९॥

इय सहस्रार्जुनवंशजेन कुतूहलात्क्षत्रिय पुङ्गवेन ।
कुमारपालेन गुणाभिराम रामेव रम्या रचिता प्रशस्तिः ॥४०॥

× × ×

प्रददौ चन्द्रचूडाय चिचोलीग्राममादरात्
नैवेद्य धूपदीपादि सर्व्वोपकरणाय स ॥४३॥

अभूवन्भूपाला कति न निखिलक्ष्मावलभुजो
न तेषामप्यासीदवनिरचलापि स्थिरतरा ।
विमुच्य व्यामोह सततमिह दृशाधिपतिभि
र्भविष्यद्भिः पाल्य सुकृतमिद म कीर्त्तनमत ॥४४॥

खरौद (जि० बिलासपुर) का शिलालेख ।

चेदि स ९३३

श्री**कोकल्ल**नृपस्तदन्वयभवस्तत्सूनवोष्टादश
ख्यातास्तेषु लघु **कलिङ्ग** नृपतिर्व्वङ्केश्वराराधनात् ।
तुम्माणाधिपति सुतोस्य**कमल** **श्रीरत्नराज**स्तत
पृथ्वीदेव नरेश्वरोऽभवदत क्षोणीशचूडामणि ॥५॥
जाजल्लदेव नृपतिस्तत्सूनुरभूत्**सुवर्णपुर**नाथम्
भुजबलमवलम्चक्रे निजभुजबलेन समीरे य ॥६॥
आसीत्तत्तनयो नयोचितमति क्षोणीशचूडामणि-
श्रेणीशश्च **श्रीरत्नदेवो** नृप ।
लोकालोक गिरीन्द्रकन्दरदरी विश्रान्त विद्याधरी
वक्त्रेन्दुद्युति जाल मानस यशोराशि प्रवीरामणी ॥७॥
यश्चो**ड़गङ्ग**नृपति कलिङ्गदेशाधिप गजाधीशम् ।
समिति**जटेश्वर**जनक कनकाश्वगजान् जितवान् ॥८॥
पृथ्वीदेव नृपस्तत समभवद्यन्मौलि दशोल्लसत्
रत्नार्चिर्निचयेन रञ्जितमुमाभर्त्तुं पदाब्जद्वयम् ॥

जित्वा येन **जटेश्वरो** नरपतिः संख्ये स्वदोर्विक्रमं
धीराणां बलवीर्यबुद्धि विशदं श्रेष्ठं पर प्राणिनाम् ॥६॥

.. ...

तस्मा**ज्जाजल्लदेवो**ऽभूज्जनानां जनकोपमः
अजस्रं यद्गुणग्रामं वर्णयन्ति महीभुजः ॥११॥

... ...

ज्यायांस्तस्य **जगद्देव**स्ततः प्राग्देशतोऽञ्जसा
समेत्य राज्याधिपतिर्बभूवाद्भुतविक्रमः ॥१३॥

× .. ...

पुत्रस्ताभ्यां त्रिदशवनिता गीतकीर्तिः पृथिव्याम्
.. .. **रत्नदेव**प्रवीरः ॥१६॥

संस्कृतादिपदन्यास वैचित्री चित्रदायिनी
जिह्वारङ्गाङ्गणे यस्य नरिनर्ति सरस्वती ॥१८॥

. . .

ताभ्यामजायत गुणोत्कर रत्नसिन्धु
गङ्गाधरोऽद्भुतमतिः सुजनैकबन्धु ।
धन्यास्य यत्क्षणमपीह परोपकारा-
दन्यत्कदाचिदपि न व्यसनस्बभूव ॥२३॥

. ... ..

यावल्लीलावतीनां नयनसरसिजप्रान्तसंस्थोमनोभू
र्यावन्मैनाकपक्षानिलचटुलचलद्वीचिमाल पयोधिः ।
चन्द्रार्कौयावदेतौ गगनतल समुद्द्योतमानौ प्रभाभि
स्तावद्**गङ्गाधरस्य** प्रवरगुणनिधे स्थेयतामेतुकीर्तिः ॥४१॥

दक्षोलक्षणनिर्णये कविकला सर्वत्रविद्याप्रसु-
च्छन्दःसुन्दरबुद्धिरद्भुतमति साहित्यचाणक्ययोः
ख्यातो हैहयवंशभूः कविदशा यस्यानुजो जन्हुवान्
तेनाऽकारि **कुमारपाल** कृतिना श्रेष्ठा प्रशस्तिर्मुदा ॥४२॥

चेदि सं ९३३.

खलारी (जिला रायपुर) में प्राप्त श्रीनारायण-मन्दिर की प्रशस्ति वाला शिला-लेख ।

सकलदुरितहर्त्ताऽभीष्टसिद्धिप्रकर्त्ता
निगमसमुपगीतः शेषयज्ञोपवीतः ।
ललितमधुकराली सङ्गिनो गण्डपाली
तटभुवि गणराजः पातु वो विघ्नराजः ॥१॥
वर्णानाराध्य यया पठति भगवती यामनायस्तचित्त
श्रीकण्ठस्यापि नादरपहरति मनः पार्वती विभ्रमैभि ।
हारा नारायणस्योरसि रहसि रणत्कङ्कणा यद्भुजा स्यु
सद्य सन्ताय सिद्धौ स्फुरति कविमुखाम्भोरुह भारती सा ॥२॥
ब्रह्मादयो त्रिदिशसः श्रुतिकाव्यदृष्ट्या
ध्यायन्ति य पुरुषमात्मविनोप्यमूर्त्तम् ।
पापानि यत्स्मरणतो विलय प्रयान्ति
नारायण स्फुरतु चेतसि सर्वदा व ॥३॥
अहि-हय-नृपवंशे शम्भुभक्तोऽवनीश
कलचुरिरिति शाखां प्राप्य तीव्रप्रताप ॥
निजभुजगुरुदर्पाद्यारिदुर्गाण्यजैषी—
द्रण भुवि दश चाष्टौ **सिम्हण**क्षौणिपाल ॥४॥
अभवदवनिपालस्तत्सुतो **रामदेव**
समरशिरसि धीरो यत **भोणिङ्गदेव** ।
मणिरिव **फणिवंश**स्याहव कोपदम्भा
नगणतरगिनज पुञ्जराजन प्रताप ॥५॥
तत्पुत्र शत्रुहन्ता जगति विजयते चन्द्रचूडस्य भक्त-
स्याम कामाभिरामो मनसि मृगदृशामुङ्गनाना कृतान्त ।

सर्वेषां याचकानां स्फुरदमरतरुः वाक्पतिः पण्डितानां
गीतज्ञानाद्द्वितीयो भरत इव नृपः श्रीहरिः ब्रह्मदेवः ॥६॥

तद्राजधानी नगरी गरिष्ठा
खल्वाटिका राजति वाटिकाभिः ।
सुरालया यत्र हिमालयाभा
विभान्ति शृङ्गै रविगुप्तशृङ्गैः ॥७॥
भूदेवा यत्र वेदाध्ययनमनुरता स्वस्तिमन्तो वसन्ति
श्रीमन्तः श्रीविलासैरमरपरिवृढं राजराजं हसन्तः ।
कामिन्यः कामदेवं त्रिपुरहरहृशादग्धमुज्जीवयन्त्यः
प्रोद्यद्दोर्मूल कान्त्या स्मित मधुरगिरः भ्रूलताटस्वरेण ॥८॥

× × × ×

हरिचरणसरोजध्यानपीयूषसिन्धु
प्रसरदलघुवेला स्फालकेलीरसेन ।
सरसकविजनानां निर्मितेयं प्रशस्तिः
मनसि रसविधात्री मिश्र-दामोदरेण ॥११॥

× × × ×

स्वस्तिश्री संवत १४७० वर्षे शाके १३३४ प्लवनाम संवत्सरे माघ सुदि ६ शनिवासरे ।

हैहयवंशीय राजा वाहरेन्द्र के शासनकालका शिलालेख

(१)

सिद्धिः ॥ श्रीगणेशायनम ......लम्बोदरः पातु वः ॥१॥
आनन्दाम्बुधि.. .. ..भगवानर्द्धेन्दुचूडामणिः ॥२॥
या शश्वन्नवरात्रिपुप्रतिदिनं पूजाविधाने शुभै
एकैकोत्तरवृद्धितः पशुगणैरन्नैरनेकैः फलैः ।

सन्तुष्टा जननी जगत्रयहिता मय्य प्रसन्ना च सा
दुर्गा **बाहरभूपते** (स्थिरतर)म्पायन्पायाज्जगत् ॥३॥

तद्वंशेऽजनि **हैहय**विनिपतिर्मूर्त्तं प्रतापानल

× × × ×

आनन्दोऽखिलभूमिनाभिकमल श्रीकार्त्तवीर्य्यार्जुन ॥५॥

तत **सिंघण** (भूपालो) **हरब्रह्म**स्तदनन्तर
ततोऽपि **मदनब्रह्मा रामचन्द्र**स्ततो भवत् ॥६॥

रत्नसेनस्ततो राजा रामचन्द्रात्मजो भवत्
(पावनी) नाम तत्पत्नी गुणालङ्कार भासुरा ॥७॥

हरिश्चन्द्रश्चन्द्र क्षितितलमिलत्स्मयनिवहो
महोदार शूर परपुरपुरारातिरतुल ।
कुमार स्मिमार किमिह सहदेव स नकुल
कुमारस्तस्यासीदखिलरिपुहा **बाहर**-नृप ॥८॥

यत्नानीत स्वर्णमुष्टं **पठाणान्**
जित्वा युद्धे धातवोऽन्ये गजाश्वा
गावस्संख्यातीतसंख्या महिष्य

स्तोय मन्त्री **माधवो** मन्त्रसिद्ध ॥१७॥

नानाशास्त्रैर्नानाविज्ञानधर्म्मै
र्बुद्धो सम्यक् बोधयन् बाहरेन्द्रम् ।
सप्तग्राय सामवाद पुरोधा
विद्वानास्ते **देवदत्त** त्रिपाठी ॥१८॥

शाखाय क्रतुशालिन निजयशस्तम्भाय सभादिन
कोसङ्गस्य च (मार्गदशान्गृह) दत्वा प्रशस्त कृत

कर्णाटागत नागनाथविदुषं श्रीवाहरक्ष्मापतिः

प्रादान्मत्तमतङ्गभङ्गनिपुणः मत्तेभमत्युन्नतम् ॥१६॥

× × × ×

वादाहव(चिरख्यातः काव्यशास्त्रे सुपण्डितः)

नागनाथः सुधीरेनां प्रशस्तिमतनोन्मुदा ॥२२॥

कोसङ्ग दुर्गेश्वर घाटमदेव का शिलालेख।

संवत १५७० विक्रम †

शत्रुस्तम्भनयो नयैकानलयो येनैव दस्युर्धृतः
दुर्गं स्वर्गसमं..............................।

× × × विजयिना श्रीघाटमेनामुना ॥११॥

दानैर्यो बलिवद्विशिष्ट चरितैर्भोजवद्विक्रम-
प्राया विक्रमकारिताभिरिह य· शीलैश्च यः सिन्धुवत्
रूपैर्यः स्मरवत् यशोभिरमलैर्यो रामचन्द्रोपमं
(वीर्ये वैरि·)कुलाचलैककुलिशः श्रीघाटमःक्ष्मातले ॥१२॥

× × × ×

श्रीमद्वाहरभूपतेरनुचरः कोसङ्गदुर्गेश्वरः

द्वारः कारित ...... घाटम्मदेवोऽधुना ॥१६॥

---

† We are indebted to Babu Mahavira Prasad Shrivastava B Sc., for his kind help in finding this date from the damaged portion सं.. ..विक्रमनाम संवत्सरे आश्विन वदि सोमे. .as given at the end of the record

सिहावा (जिला-रायपुर) के कर्णेश्वरमन्दिर का शिलालेख।

शक सं ११९४=सन ई ११९१–९२

तत्पातुवस्त्रिनयमीश्वरलोचनानाम् ।
अग्न्यर्कसोममयमूर्तिभर समन्तात ॥
यल्लोकदु सन्हनप्रनिलामनादि
स्वाप्यायनानि कृपयानुदिन करोति ॥१॥

In पुरुरवा s family there was one सिंहराज whose son was घासराज, from whom was born चोपदृव whose son was कर्णराज। (slokas 2 to 5)

तस्मादभू नृपतिमण्डलमण्डनश्री
श्रीकर्णराज नृपनिनिदितप्रताप ।
यन्न्यायवत्तनकृपाणभयात्प्रचण्डु
काकैरदशममल न फलि समर्थ ॥६॥

× × × ×

तीर्थे दवहृ तन कृतं प्रासाद पञ्चकम्
स्वीयं तत्रैव जान यत्र शङ्करकशनो ।।८॥
पितृभ्यां प्रन्दो चान्य कारयित्वा द्वयनृप
सदन दवदवस्य मनोहारि शूलिन ॥१०॥
रणकेसरिणे प्रागान्नृपायैक सुरालयम्
तद्वश क्षीणतां ज्ञात्वा भ्रातृस्नहेन कर्णराट् ॥११॥

× × × ×

चतुर्दशोत्तर सेयमेकादशशत शक ।
वर्द्धतां सन्ततोनित्यं नृसिंह कविना कृता ॥१३॥

पुजारीपाली (स्टेट सारंगढ़) से प्राप्त गोपाल वीर के शिलालेख का कुछ अंश ।

Age —11th Century A D on palaeographic grounds The 1st two slokas are awfully damaged

शङ्खचक्रधरा देवी वैष्णवी गरुडासना ।
गोपालेन महा भक्त्या पुष्पैर्धूपैश्च पूजिता ॥३॥

× × × ×

वाराही घोरसंरावाचाग्रोद्धृतवसुन्धरा ।
नुता गोपाल वीरेण भक्तिभावेन सर्वदा ॥७॥

× × × ×

सिद्धिः सरस्वती गौरी कीर्त्तिः प्रतापऽपराजिता ।
आराधिता महाभक्त्या गोपालेन दिने दिने ॥१४॥

× × × ×

कंसदैत्यवधार्थाय विष्णुना या स्तुतास्वयम् ।
ता समाराध्य गोपालः वर्णनीय. सदाभवत् ॥३२॥

× × × ×

कोटि मन्त्र प्रभावेण पुनर्देवी वरं ददौ ।
अतुलं तव **गोपाल** ! बलवीर्यपराक्रमम् ॥३५॥

श्रीकेदारे प्रयागे च पुष्करे पुरुषोत्तमे ।
भीमेश्वरे नर्मदायां श्रीगोपालपुरे तथा ॥३८॥
वाराणस्यां प्रभासे च गङ्गासागरसङ्गमे ।
वरेलासीपतग्रामे श्रीवैराग्यमठे तथा ॥३९॥
अट्टहारे शौरिपुरे पेडरा ग्राम एव च ।
कीर्त्तिर्गोपालवीरस्य शरच्चन्द्रसमा भुवि ॥४०॥
कन्दर्प इव रूपेण गोपालः शौर्यसूचक ।
स्थाने स्थाने हयारूढो रेवन्त इव दृश्यते ॥४१॥

यो मम कुलपरवशो सुमति सभवनि मण्डने लोक ।
पालयतु कीर्त्तिमता चरणगतो नदनि गोपाल ॥४२॥
श्रीनश्वरणाब्जपूजनमनिन्नारायण सत्कवि ।
श्रीरामाभ्युदयाभिध रसमय काव्य स तद्यो व्यधान् ॥
स्मृत्यास्वादयदीय वाक्यरचना प्रादुर्भवन्निभर
प्रेम्णोल्लासिनचित्तवृत्तिरसुचनवाग्दवना वल्लभीम् ॥४३॥
* वरडा विपये नविकायां **गोपालेन** नमस्कृता ।

रत्नपुर (जिला बिलासपुर) के कर्णार्जुनीतालावके तटस्थित शिवमन्दिरवाला शिला लेख ।

शम्भोरम्भोधिनाय्यां शिरसि रसितपोदारधारातिशारा
मारादारुणमौसेश्वरसदा समुत्ताण्डन माम गम्यर् ।
स्तुत्वान्तरन रमाम्य त्रिदशजन गणेद्वारिसंसाज्यमाण
स्नानानतु साभान्तर्दिशतु गणगुरुमामणीश त्रिय व ॥१॥
श्रीमत्साद्र सुधास्पदाब्धि जगनामुत्तापपापापह
चैतन्य शनधिर्निधुर्विजयत काष्टाङ्गनामण्डन ॥
यद्वशे समजीजनस्थितिभृनामीश म२स्राजा ।
नस्य **श्रीमणिपत्तने** नृपनयो नशा यभूवु शन ॥

× × × ×

ननोऽभव**द्रत्नपुरा**धिनाथा
तात्रव्यनागाश्रमयूरयनो ।

---

* It is un dated The text of the inscription has not yet been pub lished or edited any where L P P

सुरेशतुल्याः श्रुतिवर्त्मशीला
मुकुन्दभक्ताः क्षितिपाग्रगण्या. ॥४॥

× × × ×

ततः कालक्रमेणैव कलौ महति चागते
जग्मुरस्तं महीपाला द्वापश्चाशन्मितास्ततः ।
वैक्रमेऽष्टादशशते तदाऽभूच्छत्रभूमिप.
श्रीमन्नागपुरीशानः स्वतारापनिपालितः ॥६॥

× × × ×

ततो गते द्वादशाब्दे दैवाद्रत्नपुरेऽभवत् ।
विम्बाजी भूपतिः श्रीमान नागपुर्य्यधिपात्मजः ॥८॥
अष्टाविंशतिवर्षमेव बुभुजे राज्यं प्रजावत्सलः
स श्रीरामगिरो चकार भगवच्छ्रीरामधामाद्भुतम् ।
चुम्बच्चन्द्रविमानचारुकलसं राजन् पताकाकुलं
कीर्तिं क्षोणितले निधाय नियते रायाम्बमुर्व्वीपतिः ॥९॥

× × × ×

श्रीमद्रत्नपुरे पद्माकराः सन्ति सहस्रशः ।
तेषु कर्णार्जुनीयाख्यः कणदेवेन निर्मितः ॥३४॥

× × × ×

तस्य भीमस्य सदनं चाद्य वैश्येन धीमता ।
महराख्येन रुचिरमकारि विधुसुन्दरम् ॥३६॥

× × × ×

राधाकृष्णपदाम्भोजमकरन्दमधुव्रतः ।
रेवारामः सता दासो मुकुन्द-गुणकाव्यकृत ॥४०॥
तेनाकारि सुधामयीवसरसी सत्काव्यरूपोल्लसत्
नानालङ्कृतशब्दशक्तिमहदुल्लोलन्मरालास्पदा ।
सद्वर्णाम्बुजभूपिता सुरसिता विद्वन् मुदामोदिनी
सानन्दाय सता प्रशस्तिरमला भूयात्सभामण्डले ॥४१॥
वियत कल्लोलिनी लोलत कल्लोल कुल सिञ्चिता
विघ्नं निघ्नन्तु हेरम्बपन्नखा. सद्भिरचिता ॥४२॥

स १९२७ विक्रमीय ।

Appendix

महाकोसल-कीर्ति-कथनम् ।

In praise of Mahākōsala

महानदी, महामाया, महाशिव महाभवा ।
नृपा यत्र स देशोऽय महाकोसलसन्नक ॥१॥
महारत्ननिधिभिन्यो महाशक्तिधरो महान् ।
दीप्तोऽय दक्षिणाशाया दशो दक्षिणकोसल ॥२॥
शैले राजति नाट्यमण्डपमथ श्रीरामदुर्गेशुभे-*
शृङ्गे । सिंहपुरे च चित्तरचना-लीला शिल्पायामहो ।
नाना निर्झर-शैल गह्वर गृहा स्थाना पुरानत्वनो
यस्मिन सन्ति सुवर्णहीरकनिधि‡ सोऽय महाकोसल ॥३॥
यस्मिन सकलपननस्सुनिमलो रम्याम्रकूटोवरो
भक्तिप्रेमविधायकोऽहि भगवान् श्रीशौरिनारायण ।
श्रीगन्धरवपति कुलेश्वरशिवो राजीवनेत्रो हरि
र्नाथो यत्र नृसिंहनाथ इति वै स्यातो महाकोसल ॥४॥
शस्यश्यामलकान्तिपूरितरमा, रम्या निहङ्गावली
यस्मिन काननवाटिका सुनिमला चित्रोत्पला तण्डुला§ ।
चित्रा भूधरशृङ्गपर्वतपटा सोऽय सदा कीर्तित
श्रीसौन्दर्यकलाकलापकुशलो वन्द्यो महाकोसल ॥५॥
सौन्दर्यं शिवनाथ पुण्यपुलिने यत्रास्मिशान्तिप्रद
नृत्ये यत्र रता सुतैलनदिनी, हसोदका, मानदा- ।

---

* रामगढ (सरगुजाराज्य) के पहाडोपर प्राचीनतम नाट्यमण्डप है ।

† सिंहनपुर or सिंघनपुर (नहरपाली B N Ry—रायगढ़राज्य) ।

‡ सम्बलपुर नगर के निकट महानदीगर्भस्थित 'हीराकूद' स्थान ।

§ तण्डुला-नदी=तुण्डला या तण्डुला river, which flows through Raipur & Drug Dists C P

⊛ चित्रोत्पला (महानदी) सुतल (तेल नदी या तलवाहा नदी)

⊛ शिवनाथ, A river by that name हसोदका —हसदो or हासदेव नदी । मानदा—मान or मान्द river

रेवारामवसन्तकोकिलकलो यस्मिन सुधां वर्षति
पुण्यारण्यमयो महाकविकुलस्पर्धी महाकोसलः ॥६॥
यस्मिस्तिष्ठति पद्मलोचन इति ख्यातः मुनीर्थो महान
रेवाशोणविधौतरत्नधरणीश्रृङ्गाररामाद्रिकः ।
यस्मिन राजति शम्भुसेवितजला चित्रोत्पला प्रोज्वला,
सोऽयं कोशलनाथकीर्तिकलितो देशो महाकोसल: ॥७॥

लोचनप्रसाद पाण्डेय ।

प्रशस्तिकृतः कवयः ।

कोसल-कवि-नामावली

चित्रोत्पलाचुम्बितचारुदेशे श्रीकोसले स्वर्णपुरे च शुभ्रे
ये कोविदाः सत्कविवृन्दयुक्ता सन्ति स्म तेषामिह कीर्तिगानम् ॥१॥
रेवातटे रत्नपुरे च रम्ये तुम्माण-राज्ये तलहारि-भूमौ ।
महानदी-वारि-विधौत-देशे पुरा बभूवुः कविकोविदा इमे ॥२॥

ईशान कविः

ईशानः कविराजपण्डितवरो विद्याकलापारग.
श्रीलश्रीपुरगर्वगौरव-शशी चित्रोत्पला-चारणः ।
राज्ञी श्रीशिवगुप्तभूपजननी श्रीवासटा धीसटा
येन श्रीपतिसद्मकीर्तिरचनापुष्पैः शुभैः पूजिता ॥३॥
प्राक् पृथ्वीश. शिवयुतमहागुप्तबालार्जुनाख्यो
यस्य स्नेही सहृदयकवि. सोऽयमीशानदेवः ।
जातो वंशे 'मुखर' इति यो वर्म्मणां सूर्य्यवर्म्मा
पुत्रीं तस्य स्वनृपजननी वासटा यः सिषेवे ॥४॥

भास्करभट्टः कविः

प्राप्तो युद्धे नृपसदसि यः केसरिख्यातिमुच्चै
र्भव्यं भूपं भवयुतमहो देवनामाभिधं तम् ।

तार्किश्रद्धास्तगुणिजनप्रेमपात्रं शशास

भट्टो नाम्ना कविकुलगुरुर्भास्कर कोसलेशम् ॥५॥

ईशानो भास्करभट्टश्च *

ईशान. कविराजराजतिलकश्चिन्तातुराङ्काभिध

श्रीनालार्जुनकोसलेश्वरसदः सत्काव्यचिन्तामणि ॥

भट्टाख्य श्रुतिमान् मनीषिमुकुटो धीभास्करो भास्करो

यस्य श्रीभवदेवराजकमलं श्रियं करे कान्तिमत् ॥६॥

कृष्णदण्डी

वैद्य श्रीकृष्णदण्डी कुशलकविवर सज्जन शम्भुभक्त

काव्यानन्द प्रमत्तो हरचरितरसास्वादने दत्तचित्त ॥

कोशलेन्द्रो ययाति

भूपाल कोसलेन्द्रो विधुकुलतिलक श्रीययातिप्रसिद्धो

वाग्देवी पादसेवी बुधसुजनसख श्रीकलिङ्गनयीश ॥७॥

महानदीमण्डितमञ्जुभूमौ पुरे विनीताभिध आद्यपीठ ।

ताम्रे प्रशस्तिं विशदां चकार श्रीकोशलेन्द्रो नृपति ययाति ॥८॥

चित्रोत्पलाचरणचुम्बितचारुभूमौ श्रीमान् कलिङ्गविषयेषु ययाति पुराम् ।

ताम्रे चकार रचना नृपति ययाति श्रीकोसलेन्द्र इति नामयुत प्रसिद्ध ॥९॥

श्रीसिंहदत्त

तातो यस्य विनीतनामकपुरं चक्रे पुरं नूतनं

हीरास्थानं महानदीतटवरं श्रीकोसले दक्षिणे ।

भूपो भीमरथ कलिङ्गतिलको यस्य प्रभायां प्रभु

सोऽयं संवृतसन्धिविग्रहपदं श्रीसिंहदत्त कृती ॥१०॥

भूपो भीमरथो महाभवगुप्तो गुप्ताभिधानोवर-

आस्तेऽत्यन्त सुखे ययातिनगरं चित्रोत्पलाचुम्बितं ।

---

* ईशान (चिन्तातुराङ्क) नामक कविने महाशिव गुप्तकी माता वासटाद्वारा प्रतिष्ठापित विष्णुमन्दिरकी प्रशस्ति की रचना की है। भास्करभट्ट कविने भवदेव नामक कोसलके राजाकी प्रशंसा में शिलालेख प्रस्तुत किया है। ये उभय कवि सन् इसवीके १० — ७ म ४।

यस्य क्ष्मा-परिपालने नयगुणे सोऽयं महाकोसले

प्रख्यातो धृतसान्धिविग्रहपद. **श्रीसिंहदत्तः** कृती ॥११॥

सुमङ्गलदत्त

वन्द्यो **दत्त-सुमङ्गलः** सुनिपुण श्रीतारदत्तात्मजो

यस्मै कीर्तिमदात् सुमञ्जुलशिलालेख. शिवस्यालये ॥

श्रीनारायणः

श्रीरामाभ्युदयाभिधं रसमयं काव्यं कृतं येन वै ।

श्रीनारायणसत्कविर्विजयते गोपाल-वीरप्रिय ॥१२॥ ÷

अज्ञातनामा

गन्धर्वेश्वरपादपद्मजसुधासक्तेन वै केनचित्

दिव्ये धाम्नि सदाशिवस्य रुचिरे काव्यं कृतं प्रस्तरे ।

मालापुष्पसुगन्धचन्दनसमा शब्दावली निर्मला

सत्कीर्तिं वितनोति सत्कविकुले श्रीकोसले श्रीपुरे ॥१३॥

अल्हण-कविः—(Haihaya Period)

गर्गेश्वरः सुकवि**रल्हण** ईशभक्तम् तुम्माणदेशपतिराजसभाप्रधानः ।

वङ्केश्वरस्य गुणकीर्तनपुण्यधामा विद्यानिधिः सकलकोसलकाव्यचन्द्रः ॥१४॥

कीर्तिधरः	वत्सराजः	धर्मराजः
मामे	सुरगण	रत्नसिंहः

विद्वान् **श्रीवत्सराजो** नृपतिगुणकथागायकः **कीर्ति**सूनुस्

तत्पुत्रो **धर्मराजो** निपुणकविवरश्चन्द्रचूडस्य भक्तः ।

मामेनामा कवीशः **सुरगण**जनको **रत्नसिंहो**ऽस्य पुत्रः

ख्यातो वास्तव्यवंशो नृपवरसदसि प्राप्तमानो मनीषी ॥१५॥

÷ श्रीवज्रेश्वरपादाब्जपूजनमतिर्नारायणः सत्कविः
श्रीरामाभ्युदयाभिधं रसमयं काव्यं सतल्लोव्यधात् ॥
स्मृत्यारूढ़ यदीय वाक्यरचना प्रादुर्भवन्निर्भर-
प्रेम्णोल्लासितचित्तवृत्तिरमुचत् वाग्देवता वल्लकीम् ॥
Pujārīpālī stone inscription of Gōpāla Vīra (unpublished)
R B Hīrālāl's '*C.P. Inscriptions*'

कुमारपाल

श्रीमान सहस्रार्जुनवंशदीप **कुमारपाल** सुकविप्रधान ।
महानरीनारिविलासमुग्धो महागुणज्ञो भवभूतिभक्त ॥१६॥
विद्यानिधिर्भामपतिमनीषी चण्डीशपादाम्बुजचञ्चरीक ।
प्रासादकारः शशिशेखरस्य धन्योऽस्ति य कोसलसत्कवीन्द्र ॥१७॥

त्रिभुवनपाल

त्रिभुवनपाल सुकविमराल कीर्तिविशाल सुरुचिदले ।
सुकृतिरसालोऽञ्चितशशिभालो जिनभवजालो भूमितले ॥१८॥

देवपाणि नृसिंहो दामोदरमिश्र

श्रीदेवपाणिर्बुधवृन्दवन्द्य श्रीमान **नृसिंहो** रचनाल्लाम ।
प्रशस्तिकार कवितारसज्ञो **दामोदराख्यो** हरिभक्तिपूत ॥१९॥
गीतमाधवसंगीतिकाव्यमद्भुतमिष्टिदम् ।
रेवारामकृतिर्गंगानर्मदालहरीसमम् ॥२०॥
श्रीवास्तव्यकुलेजात श्याम पण्डित इत्यथ ।
प्रशस्तिकारश्लोककारो **रेवारामो** द्विजानुग ॥२१॥

लोचनप्रसाद पाण्डेय ।

The Mahākosala Society's Plates of Mahābhavaguptarājadeva

with a standing bull device on the Seal

In October 1932 this important charter was presented to the Mahā Kosala Historical Society by a kind gentleman in whose family it had been lying for years

The three plates are held in a circular copper ring containing the seal which is perfectly round The ring joining the plates and the seal was intact when the charter came to us

The most important feature of this charter is the device on the seal, which contains the figure of a horned and humped bull in a standing position Above it, is a figure of the crescent moon. Below is the legend in two lines which reads —

श्रीमहाभवगुप्त राजदेवस्य

So far I gather, this device on the seal is a departure from the devices of seals found attached to different charters of the Soma Vamśī Kings, Mahābhavagupta and Mahāśivagupta. In the absence of any strong ground, I attribute this charter to Mahābhava gupta I, who was the father of Mahāśivagupta or Śivagupta, the first of the *Kataka* list As such the donor of the present charter can be aceepted as the grandfather of Mahābhavagupta Janamejaya and as the son of Mahā Śiva Gupta Bālārjuna of Śripur Lakshman temple stone inscription,

The charter was issued from a village named किसरकेल्ला from the 'Great Victorious Army''. किसरकेल्ला समावासित महाविजयकटकात् ।

The charter does not supply us any clue to determine the personal name of the donor's father as it omits it altogether and has परममाहेश्वर मातापितृपादानुध्यात् The donor on the other hand calls himself महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक सोमकुलतिलकस्त्रिकलिङ्गाधिपतिः, although he omits to add "स्वभुजोपर्जित.' as found in some charters of ययातिराजदेव On the contiary, no mention of his supremacy over the *Kosala* kingdom is found The village लिञ्जिर granted, no doubt, can be located in this part of Bilaspur District included in Mahā Kōsala country of old Three names of villages occur—

(१) किसरकेल्ला
(२) लिञ्जिर
(३) पृथुरा भुक्ति

There is a big village named पिथडा in the Padampur tract, District Bilaspur. About 20 miles from there, are two villages called लिञ्जिर one in the Raigarh State and the other in the Sarangarh State, each on the opposite side about nine miles from the Mahānadi at Bālpur, Any of these two may be identified with the लिञ्जिर village granted to the Brahman पृथुरा may stand for पिथोरा in the कौडिया Zamindari, किसरकेल्ला may be the present day केसरकेला village about six mile from Bolangir town in the Patna Feudatory State E S A

The "कपिष्ठल" गोत्र and एकर्षिवशिष्ट प्रवर of the grantee may also furnish some materials to ascertain the locality of the village granted.

The present charter mentions श्रीभास्करवर्मा as the मातुल or maternal uncle of महाशिवगुप्तराज, at whose instance the grant was made to a Bhikshu Samgha. The seal bears the figure of a couchant bull with a hump facing left. In front of this figure of bull is the representation of a trident. On the back side is the figure of a Kalasa—water jar. These go to prove that the donor, was a परम माहेश्वर, a most devout worshipper of the great god Śiva. Mahāśivagupta's mother Vāsatā and his grand uncle Tivaradeva were परम वैष्णव worshippers of the Lord Vishnu as is evident from the charters of the latter and from the device on his seals bearing figures of conch, discus and Garuda and the construction of a temple of अच्युत at Sirpur by the former.

This omission in the present charter of any such title as महाराजाधिराज or त्रिकलिङ्गाधिपति as we find in the charters of महाभवगुप्त जन्मेजय and महाशिव ययाति is suggestive of the fact that uptill the time of Mahā Śivagupta, the kingdom of त्रिकलिङ्ग was not conquered by the Śripur Somavamśi Kings. Not only this, we have an absence of the word कोसलाधिपति which is found on the seal of Mahā Śiva-Tivara-Deva. It is still unknown as to whom each of these two kings succeeded but both of them are styled as महाशिव, which fact goes to suggest that neither was the immediate successor of either and there must have been a probable ruler with महाभवगुप्त title between the reign of these two Mahāśivas. It is to be noted that no mention of कोसलेन्द्र is found in the charter, as we find in some of the records of जन्मेजय and of his son, ययाति।

The copy of the text of the inscription is reproduced elsewhere

Was Ujjain ever in Mahākōsala ?

It is the firm belief of some people that the present Nimar District in C P 's was never under the old Mahākōsala kingdom. Cunningham in his 'Geography of Ancient India' mentions that Burhanpur in the Nimar District was the extreme west limit of *Kōsala* desh.' In the remote pre-historic or *pauranic* age of the reign of king *Kuśa*, the son of Lord Rāmachandra, Ujjain was undoubtedly within his realm and was a part of Kōsala, as different from Uttara Kōsala or Ayōdhyā When king *Kusha* removed his seat of Government from कुशस्थली

to Ayodhyā Ujjain must have become the admistrative headquarters of the South Kōsala the new capital city कुशस्थला or कुशावती being made over to Brahmans

We find for Ujjain the name कुशावती or कुशस्थली in many Sanskrit works and this may account for the transfer of seat of administration from the capital कुशस्थली to Ujjain for convenience sake as the ancient capital Ayodhyā was far removed in the North

Later in the time of the Mahābhārata the *Kāla Titha* is said to be within Kosala apparently Mahākosala To quote the text —

शोणस्य नमदायाश्च प्रभेद कुरुनन्दन ।
वशगुल्म उपस्पृश्य वाजपेय फल लभेत ॥
ऋषभ तीथमासाद्य कोसलाया नराधिप ।
वाजपेयमवाप्नोति त्रिरात्रो पोषितो नर ॥
गो सहस्र फल विन्दात कुल चैव समुद्धरत
कोसलांतु समासाद्य कालतीर्थमुपस्पृशेन ॥

84 canto *Vana Parva*

This refers to Mahākāla of उज्जैन as being one of the holy places of pilgrimage in कोसल country

From the above it seems that मालवा was once included within the geographical limit of Kosala apparently महाकोसल or दक्षिणकोसल and Nimar was not outside *Mālwā* It may be remembered that Mahā kosala was referred to in inscriptions simply as Kosala prior to the visit of the Chinese Pilgrim The following quotation will not be out of place here —

The name Mahākōsala for Chhattisgarh Proper and the adjoin ing territories cannot claim very great antiquity As is well known to scholars of Indian History this name occurs in Hiuen Tsang s memoirs written between 629 A D and 644 A D Prior to that we find in stone and copper plate inscriptions simply the name Kōsala used for the great and powerful kingdom extending from the Ganges in the North to the Godavari in the South and from Ujjain in the west to Pali on the eastern seashore in the district of present Balasore in Orissa

The famons Rājim and Balodā plates of the Supreme Lord of the entire *Kosala* Tivaradeva of Pāndu Vamsa which are in the box headed characters attributable to the 6th century A D men tions the major portion of C P s as Kosala only without any attribute of Mahā or Dakhina And the Allahabad pillar inscrip

tion of Samudra Gupta belonging to the 4th century A D. is as explicit as any other record It ennumerates our 'Kōsala' country among the kingdoms of दक्षिणापथ and places it beyond doubt that the hero of the inscription never meant by it to refer to "*Uttar Kōsala*" (Present Oudh in U. P) by which name the sacred land on the banks of the Sarayū, was called about the 4th century A. D The great Indian Bard immortal Kālidāsa repeatedly describes the U. P. Kōsala in the रघुवंशकाव्य as उत्तरकोशल which fact alone goes to prove that during his time there was a rival '*Kōsala*' in the South, with the glory and greatness of which, poet Kālidāsa was not unaware

India and America

At the instance of my friend Mrs M P Albrecht, I contributed a short paper on 'India and America' to the 'Evangelical Tidings'—A Weekly Paper, for young people, published at St Louis, Mo. (North America) The paper is thankfully reproduced here from the issue of that weekly dated December 10, 1933 (vol XIX Number, 50)

India is a vast country and its history and civilization are the oldest in the world The sacred Vedas, the pride of the Indian Pandits, are universally acknowledged to be the oldest and earliest books available to the modern world

Thousands of years ago there was an important kingdom named Mahākōsala in Central India The famous river, Mahānadi, with its diamond mine, added to the glory of this beautiful land It was spread between the Ganges and the Godavari, carrying the major portion of Vindya valley and the *Mekala* Plateau, serving as a connecting link between North and South India. This Mahākosala kingdom is otherwise known to historian as '*Kosala*' or South Kōsala Its present representatives are the entire Chhattisgarh Division with its Feudatory areas, the major portion of the present Nagpur Division, and the western part of present Orissa This belt of land still abounds in dense forests and lofty mountains with artificial caves and natural caverns, with man-eating tigers and wild elephants, roaming in herds, with rock-paintings and rock-inscriptions of very remote antiquity. The whole of this area yet remains practically unexplored In 1921 our Mahā Kōsala Historical Society was fortunate in bringing to light the *Vikram khol* rock-inscription, believed by scholars and indologists to be about 4000 years old This rock-inscription at Vikram khol (Vikram is the name of a valley, meaning

valley of strength) is believed to be the oldest and earliest specimen of Indian script to which Brahmi and Phoenician scripts are supposed to owe their origin This inscription is on the wall of a rock shelter It measures 32×7ft and has not yet been fully deciphered Along with the ancient writings and scripts I found a distinct hand mark on the top portion of the inscription It is at man s height from the raised floor—several feet above the level ground

About ten miles from Vikram khol Hills there is another hill called Ulapgarh meaning the fort of Ulap (proper name) On the top of this hill there are the remains of an old fort There I found dug up marks or impressions on rock surface of a pair of human feet and several round and square and rectangular shallow pools or pits called *Kundas* (in Sanskrit apparently meant for sacrifical pur poses) In this hill on a rock shelter known as *Ushakuti* hundreds of feet above the plain there are inscribed letters prehistoric draw ings and figures and painted diagrams and a distinct *hand mark* wonderfully smooth on a plastered portion of the wall When I visi ted this jungly spot I had to face a living tigress which was just out from a neighbouring den

Those who would have visited these two spots and other spots at Singhanpur and Nawagarh hills in the Raigarh State Chhatisgarh C P must have noticed on the walls of respective cave rocks there marks of figures and hands which no doubt stand for some auspicious symbol like *Swastikas*

In some parts of the Mahākosala kingdom especially towards the eastern portions, bordering on Orissa there still exists a religious custom of bedecking a newly built house or temple with *hand marks* which is the modern Chhatisgarhi dialect of the inhabitants is known as ' *Hāthā denā* literally to give or put hand marks On the fifteenth day of the Hindu mouth *Shrāvana* corresponding to August the agriculturists and village people celebrate a *puja* (worship) called Hariyāli or Hareli The main item of the worship consists in collec ting at home all the agricultural implements after getting them properly and carefully washed in a tank or river and applying hand marks to each Sweet are distributed to farm labourers and friends and a collective worship of the village deities is performed by the village priest In every family the head mistress applies the hand marks to her agricultural implements the plough the yoke etc In the case of newly built houses temples granaries etc the hand marks are put on by the mistress of the house after she has performed her ablution and offered her prayers to the family deity on the day

of the opening ceremony of the structure. The females prepare a special kind of paste from rice put into a pot full of water the previous night This wet rice they take out from the water-pot and grind with a flat stone and pestle to make it into a thick white-looking paste The right hand palm is dipped in this paste and is pressed against the walls having red-earth or cow-dung paint or white-washing Marks of hands are put on ordinary walls of dwelling houses and are worshipped in the name of the goddes '*Mangalā Dēvi*,' and are expressive of the symbol of goddess of propitiousness and happiness This hand-mark may be a symbol meaning the protecting and ever-helping hand of the mother

As stated elsewhere, I have myself seen such hand marks both at *Vikram Khol* and *Ushakuti* along with pre-historic rock-drawing, paintings and inscriptions of great antiquity and have put my own right hand palm on the marks to feel their smoothness. All these Indian hand-marks are put on the walls of rock-shelters, high up on the top of hills, hundreds of feet above the plain.

It is no small wonder to find similar hand and finger marks on rocks in Arizon, U S A To quote Albert Coles from his most interesting paper "Exploring America's Yesterdays," published in the "*Evangelical Tidings*" · In our great South west region there lived at Mesa Verde an ancient race They built homes high up on what are now deep canyon walls In one room of a cliff-dwelling the smooth covering of a much plastered wall has fallen away. There in the coating beneath, are the marks of fingers and hands* as plain as though some one had carelessly pressed against the soft plaster of a new home before it was wholly hard These marks of human hands tell a story of individuals who lived hundreds of years ago—young people, laughter, good times Possibly the father of the family had just plastered the walls and his wife and children had come to see how it looked and placed their hands on the fresh covering saying in their own language, 'Is it dry yet Dad' ? Were then the cliff-dwellers of North America and the cave-men or rock-shelter inhabitants of Mahākōsala (Chhattisgarh-India) of the same race ? Was there similarity of cultures between the ancient people of these two distant lands ? None can say, but the existence of some hand-marks in both these countries gives one furiously to think

---

* There is perhaps no country in Europe where belief in the power of the evil eye in more general than in Italy. × × × × In Naples where charms usually of red coral, are commonly to be seen in the shop windows, even the mention of the word 'fascino' or 'jettature', is sufficient to give rise to suspicion. In certain streets in the old quarter of the city the writer observed that a large *red hand* was sometimes to be seen hanging from a balcony to protect those who lived in the house from the evil eye

Survival of witch craft in the 20th century by C J. S Thompson, Illustrated India (Calcutta) April 5, 1937.

Was Bhāndak—The Capital of Rituparna?

The late lamented Rai Bahadur Dr Hiralal in his paper entitled *Pre historic Berar* published in the 1st Annual of the *Śāradasrama* of Yoetmal (Śaka 1855) tried to prove that Bhandak in the Chānda District of the Central Provinces had the honour of being the capital of Kosala ruled over by Rituparna under whom the famous king Nala husband of Damayanti had taken service as a charioteer He discussed the point in his own masterly way and came to the conclusion that the distance between Kuṇḍinapura in Berar (Vidarbha) and Bhāndak in Kosala (Dr Hiralal did mean it to be identical with South or Mahakosala) which is about 80 miles was in favour of his locating Rituparṇa s capital In his paper on *The Extent and capital of Dakshina Kosala* published in the *Indian Antiquary* Sept 1933 the Rai Bahadur sought to establish his theory in the following words —

R B Dr Hiralal s Theory

We shall now proceed to locate the capital of the Kōsala country In the earliest time when Nala king of Nishadha country was ousted from his kingdom he started towards the South and leaving his wife Damayanti in the forest to take care of herself he moved on and arrived in the territory of the Karkoṭaka Nāga who was evidently the ruler of *the Nagpur country He afterwards reached the capital of Kosala and* took service as a charioteer of Rituparana the king of the country The only ancient town which could have lain on the line of Nala s march having traditions of visits from the heroes of the Mahābhārata times is Bhāṇḍak (old Bhadrāvati) 16 miles north of Chāndā town the present head quarters of the district of the same name That this alone could be the residence of Rituparna is proved by the fact that Nala once drove the latter to his friend the king of Vidarbha whose capital was at Kauṇḍinyapur in approximately 11 hours in a chariot with only four horses Now the distance between Bhanḍak and Kauṇḍinyapur is about 80 miles as the crow flies Allowing 20 miles for the inevitably circuitous route taken by a horse-driven vehicle the speed of nine miles an hour is plausible and creditable performance of the horses under a good driver The other known capitals of Dakhina Kosala are Sirpur (old Śrīpura) in the Raipur District and Tummāna and Ratanpur in the Bilaspur district The first of these Śripur is the nearest to Kauṇḍinyapura but it lies as many as 250 miles away in a straight line on the map This

would give a run of 28 miles an hour for the chariot, and if the windings of the road are taken into account, in the same proportion as is the case of 'Bhāndak' the pace would amount to 29 miles an hour for continuous run of 11 hours without any change, which is impossible In fact, this rate would exceed the motor-car speed attainable in these days, if not beat a railway train

Mr Pālit's Contention

Mr Akhil Chandra Pālit, Vakil High Court, Cooch Behar, who is a famous poet and antiquarian has thoroughly criticised Rai Bahadur Dr Hirālal's views as expressed in the above quotation Mr Pālit has favoured our Society with a learned paper in which he has conclusively proved that the capital of King Ritupurna was Ayodhyā on the Sarayu river and not Bhāndak in the Chāndā district in C P

Commenting on the above quotation Mr Pālit goes to write —

Thus the learned R B (Dr. Hiralal) has dismissed the claim of Sirpur (Śrīpur of old) to the honour of being the capital of Dakshina Kōsala country, and given his judgment in favour of Bhāndak We, however, do not hold any brief for any of the rival claimants The whole burden of the argument advanced by the Rai Bahadur in favour of Bhāndak, rests entirely on the ground, that the capital city of Southern Ksōala must have been situated at such a distance from the city of Kaundinyapur, the capital of Vidarbha, that an expert charioteer with a team of four horses of the highest speed, could reach the city from Rituparna's capital in 11 (eleven) hours

We regret very much to say that the Rai Bahadur, in attempting to locate the capital of Dakshina Kōsala basing his theory on the ancient story of Nala and Damayanti as related in the Mahābhārata, has fallen into confusion From the manner he has proceeded on his grounds, with an absolute confidence, it appears that he had not the time to peruse the original version

First of all, Nala—the hero of the tale, was neither one of the Mahābhārata heroes, nor was he a contemporary of any of them On the other hand he (Nala) was many centuries anterior to *Yudhistira* to whom the story of Nala was narrated by a sage named *'Brihadāsva'*. The Solar king reigning at Ayodhyā at the time of the *'Great War'* was one *Brihadvala,* who met his death at the war at the hands of Abhimanyu (Arjuna's son) Secondly, Rituparna, with whom Nala took service and (Arjuna's so) Secondly, Rituparna, with whom Nala took service and shelter during the exile, was a king of the Solar line His capital was at Ayodhyā in the Northern Kōsala The Nāga king who met Nala advised him to go to Ayodhyā and to meet king Rituparna Nala left the country of Nāga king and reached Ayodhyā on the 10th day The

relevant portions of the text from Vana Parva of the Mahābhārata are as given below —

गच्छ राजन्निति सूतो वाहुकोऽहमिति ब्रुवन ।
समीपमृतुपर्णस्य स हि वै वाश्वनैपुण ॥
अयोध्यानगरीं रम्यामद्य वै निषधेश्वर ।
सतेऽश्वहृदय दाता राजाऽश्वहृदये न च ॥
इक्ष्वाकुकुलज श्रीमान् मित्र चैव भविष्यति ।
तस्मिन्नन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधोनल
ऋतुपर्णस्य नगर प्रविशद्दशमऽह्नि ॥

That the distance of Ayodhyā from the capital of Damayanti s father in Vidarbha was a hundred *Yojanas* (600 miles) is also mentioned clearly in the following verses —

राजाऽपिचस्मयन भीमो मनसा समचिन्तयन्
अधिक योजनशत तस्यागमनकारणम् ॥
ब्रामान् वहूनतिक्रम्य नाद्यगच्छद् यथातथम्
अल्पकार्यं निनिर्दिष्ट तस्यागमनकारणम् ॥

Thus by quoting from the Mahābhārata and other Sanskrit works Mr Palit has proved that the capital of Rituparna was the famous city of Ayodhya As stated by the sage Brihadasva the reciter of the romantic ancient story it is clear that

(i) Rituparna Nala s Patron was a descendant of Ishvaku of the Solar line

(ii) His capital was at Ayodhyā on the Sarayū river

(iii) The city of Ayodhyā was some *one hundred Yojans* away from the capital of the Vidarbha country

The words of Damayanti to her husband Nala are also very explicit on the point —

त्वामृते नहि लोकाऽन्य एकान्हा पृथिवीपते ।
समर्था योजनशत गन्तुमश्वैर्नराधिप ।

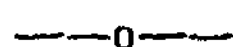
Chap 76 Vana Parva

When the capital of Rituparna is expressly stated to be Ayodhyā there remains no neecssity of putting forth the claim of Bhāṇḍak to have that honour In fact there has not yet been found any tangible proof to show that Bhāṇḍak was ever the capital of Dakshina or Mahākosala

There is no evidence to show that the stone inscription of Bhavadeva Ranakesari (now in the Nagpur Museum), did belong to Bhāndak and was unearthed there Even if it did belong, there is nothing to prove that Bhāndak was, at the time of Chinese Pilgrim's Visit (during the 7th century A D) the capital of Mahākōsala, or of a part of it It might, no doubt, have been a very important commercial centre in the 7th century A D and thereabout, with a strong fort, and a Branch of the Ruling Dynasty would have liked to have its seat there But here too there has been found no proof till now. Excavations if undertaken might reveal new facts

The question as to what city of the known names Śrīpura, Śarabhapura, Pravarapura or Padmapura was the capital of Mahākōsala remains unsolved

The location of old 'Kushāvati' city or Kuśasthali, capital of Kuśa, son of Lord Rāmchandra of Ayodhyā—the hero of the Rāmāyana—has never been attempted by any Kosalan antiquarian Recently some writers have tried to show that Kushāvati or Kuśasthali was the old name of Ujjain, but this too well known city can't be placed in the defiles of the Vindhya Kuśāvati or Kśasthali was the capital of Dakshina Kōsala country under king *Kuśa*, who had to shift from there to settle at Ayodhyā his ancestral capital town as we know from Kālidāsa's Raghuvamśa Kāvyam

A Unique Andhra coin Attributed to Apilaka

On 6-12-34 this most interesting copper coin was recovered by me from the band of gold-dust washers who periodically visit Bālpur One of the gold-dust washers came across it while washing earth and sand for gold-dust in the very bed of he Mahānadī within the village boundary of Bālpur (District Bilaspur C P)

I partly deciphered the legend upon it and on 10-12-34 wrote to Mr K N Dikshit, M A , the then Superintendent Archæological Section, Indian Museum, Calcutta, about this discovery of our Society In compliance with his wishes as contained in his D O dated 17th December 1934, this coin along with some more silver and copper coins were forwarded to Mr Dikshit on 21-12-34 for being exhibited at the annual meeting of the minusmatic Society which was to be held at Allahabad

Unfortunately due to delay ın their transmıssıon by post none of the coıns under reference could be exhıbıted at Allahabad that year Later on the Āndhra coın was exhıbıted at the exhıbıtıon held ın the Hall of the Asıatıc Socıety of Bengal ın 1935 to whıch the coın was lent by Mr Dıkshıt A short notıce on the coın under the headıng A New Āndhra Coın appeared ın the Daıly Papers soon after the exhıbıtıon

Mr Dıkshıt has since prepared a paper on ıt for the Numısmatıc Supplement A portıon from ıt ıs thankfully quoted below —

In the Purānıc lısts of Āndhra kıngs there occurs a name whıch wıth slıght varıants may be taken as Āpılaka* wıth a reıgn perıod of 12 years Along wıth several other names of Āndhra kıngs known from the almost unanımous testımony of the Purānas but not yet been con firmed by archæologıcal evıdence (e g Lambodara Nemı Krıshna and Pravıllasena or Purındrasena) thıs kıng has not yet been recognısed as hıstorıcal and but for the present find would have long remaıned so The authentıcıty of the Purānıc tradıtıon ıs thus strıkıngly confirmed but ıt ıs nevertheless true that the actual order ın whıch the kıngs ruled as gıven ın the Purānas cannot be followed

In the present ınstance the place of Āpılaka ın the Purānas ıs almost ımmedıately after Sātakarnı and thus comparatıvely early ın the dynastıc lıst The present coın cannot however be ascrıbed to an early Āndhra ruler on numısmatıc grounds and must rather be classed wıth the eastern ıssues of later rulers lıke Śrı Rudra and Śrı Yajña Śatakarnı and relegated to the end of the second century A D

The elephant type of the coın of Āpılaka ıs quıte dıstınct from the other types depıctıng thıs *motıf* The early lead potın and copper coıns of Malwā fabrıc show the anımal eıther standıng or walkıng left or a small figure standıng rıght The nearest approxımatıon ın style to the present elephant ıs the figure on the round lead coıns of Śrı Yajña Śatakarnı ıssued ın Āndhradesa (Rapson s bat Pl VII 164) but ın sıze art and executıon the present type ıs by far superıor to the other The other detaıls such as the goad ın front and the symbol above are also unıque

Dıscussıng the epıthet Śıvasrı Mr Dıkshıt has come to the con clusıon that Śıvasrı Āpılaka was a scıon of the Andhra famıly but had an ındependent prıncıpalıty at the north easternmost lımıt of the

---

* R pson Catalogue of Andl and W Kshatrapa co ns p lXVI The Vayu Pu an calls the kıng *Ap l va* the M tsya Āpıl ka and the V ṣnu Dıv laka while the B ahmand correctly states the name as Āp laka

ndhra Empire over which he ruled sometimes at the end of the second r beginning of the third century A.D.

Obverse Elephant standing right in front, elephant-goad Legend around the edge of the coin above the elephant figure commencing IX Rano Sivasiris = Āpilakas.

Reverse Blank

Mr Dikshit has desired me to get the coin tested in order to find ut whether it is pure copper or contains some alloy.*

The hitherto known copper coins of the Āndhra dynasty are the ectangular Mālwā pieces based on the ancient Kārshāpanas, on which he symbols and other motifs are obliquely impressed The coins of Āndhra kings found in the Chāndā District C P are exclusively of potin or lead Our present coin is of copper and its reverse is blank Coins with blank reverses are not unkonwn in Mohākōsala (Chhattisgarh) The ound silver, coin of Śrī Prasannamātra of Śarabhapura dynasty is quite blank on the reverse

Kings with 'Mahāśiva' epithet are known to have reigned in Mahākōsala and, Trikalinga, but with the epithet '*Śivaśrī*' we find no king or ruler in Mohākōsala yet.

For fuller information, the reader is referred to the paper by Mr K N Dikshit.

—o—

A Brief Survey of our Society's Activities.

1932

(Continued from Vol I)

A Lion and Sword type bigger copper coin of Śrī Pratāpamalla Deva —Haihaya Prince of Ratanpur was received through the courtesy of a friend

Raja Jawahir Singh Sahib Bahadur C I E , Ruling Chief of Sarangarh was kind enough to send through Pandit Purushottam Prasad Pandey one small stone image discovered at his capital town, for identification The Sculpture could not be identified definitely and it was thought proper to refer the matter to R B Pandit Daya Ram Sahni D G of Archæology in India.

* Mr K N Dikshit informs me in his D O dated 22nd August 1936 —The Archaeological Chemist says that the metal of the coin is copper (with a very slight admixture of tin and lead but is free from zinc, which I think is negligible)

Eye copies of rock drawings and ancient script of very great antiquity found on cave walls in the Gangpur State (Dist Sambalpur Orissa) were received through the courtesy of Mr H D Christian Superintendent Gangpur State E S A

A fragmentary sculpture depicting a scene from the Buddhist Jataka story was found in the bed of the Mahānadi at Balpur

What may be called the numismatic curiosity—one tinest gold coin of Anant Varman Choda Ganga was found It is about 800 years old and bears carvings on both of its sides

Another find of great value is the pentagonal tiny copper coin which could not be identified

On 9 10 32 a set of three COPPER PLATES of Mahābhavaguptarājadeva Lord of Trikalinga was recovered It is in *Kutila* or acute angled type of Nagari Script This charter contains a seal with the crescent moon and horned bull standing—a device the like of which is not met with in the documents discovered in the Paṭna State Cuttack and Sambalpur districts respectively

As desired by the Deputy Commissioner of Bilaspur the Hon Secretary visited Champā and examined the two antiquated images discovered at Pithampur

In Nov 1932 the Hon Secretary made a fresh visit to Ulapgarh and Vikramkhol rock shelters and took eye-copies of the ancient writing on cave walls

H E Sir A E Nelson was pleased to become a Patron of our Society

1933

The copper inscription belonging to Mahābhavaguptarajadeva was deciphered by the Hon Secretary It was issued from *Camp Kisarkellā* which place was identified with the village of the same name about 6 miles from Bolangir town in the Patna State E S A

The Hon Secretary prepared a paper called The use of box headed characters in the Mahākosala country for the Shāradāsram Annual of Yeotmal (Berar) which Mr Y K Deshpande M A LL B kindly accepted with due appreciation

A copper coin—archer type attributed to Jajalladeva Haihaya Pirnce of Ratanpur was found

An eye copy of the Hand mark on a rock at Nāwāgarh in the Raigarh State was procured

The Hon Secretary wroe at the instance of Mrs M P Albrecht an article on India and America which was published in the Evangelical Tidings a weekly paper (St Louis Mo) for December 10 1933

1934

Paper-impressions of the Brāhmi inscription at Semarsel (District Bilaspur) was obtained.

At the request of the Hon Secretary H E Sir Hyde Gowan the Governor of C P 's was pleased to become the Chief-Patron of our Society

Two big COPPER PLATES with a Gaja Lakchmi seal belonging to Pratāpamalladeva—Haihaya Prince of Ratanpur were received from the Pendrāband village in the Raipur Dist through Mr Gokul Singh This record is dated in Cedi era 965 which is the latest known date in that era The Society has invited Prof V V Mirashi M A, Head of the Dept of Sanskrit, Nagpur University, to edit the charter, who is kindly editing the *Sarkhon* Plates of Cedi era 880, in the possession of our Society The Pendrāband plates record the grant of a village named कायठा to one मलमाधार Brahman of Parāsar *gotra* Kāyathā may be the present day Kaithā village in the Janjgir Tahsil—Bilaspur District

Photographs of the Vikramkhol rock-inscriptions were kindly presented to our Society by Mr. K P. Jayaswal M A, (Oxon) Bar-at-Law, through Rai Sahib M M Ghosh M A, Curator, Patna Museum

Correspondence with the D C of Raipur and with the Chairman, Dist Council, Raipur C P. was carried on requesting them to acquire the Arang Plates (with the widowed wife of Bhagirathi Sonkar) for the Raipur Museum, where there is a sad want of a copper charter

Rai Sahib Babu Mukund Singh, Hon Magistrate (2nd class) was pleased to present a manuscript copy of the Sanskrit Poem—'Gita Mādhawa' by the famous Sanskrit scholar—Pandit Rewa Ram Baboo of Ratanpur.

A silver coin of small size belonging to Prithvideva—Haihaya Prince of Ratanpur was procured This is the only specimen of a silver coin issued by the Ratanpur Kings

At the kind invitation of Rev M P Albrecht—missionary, Chandrapur, the Hon Secretary gave a talk on archæology to the Institute of the mission workers on 26-11-34 Dr. Gass D D and Rev Mr Seybold M A, Principal St John High School Raipur who attended the gathering, were much interested in the historical decuments and finds shown to the audience in course of the 'talk'

Six stone beads of great antiquity together with manuscript copies of *Khooba Tamāsā*' and *Chhattisgarhi 'Gitā Pravesh*' were presented to Raja Chakradhar Singh Sahib—Ruling Chief of Raigarh A well drawn essay in Hindi on 'Rock Paintings was also submitted to him

A silver medal was presented to Vyākarnāchārya Pandit Sadā Shiva Dās Sharma for his proficiency in Sanskrit literature To the courtesy

of the aforesaid Pandit we owe the acquisition of two Sanskrit manuscripts of गङ्गालहरी & नमदालहरी by Pandit Rewā Rām Baboo

A round copper coin with the legend रानो सिवसिरिनपिलकस in Brahmi characters was recovered from the bed of the Mahānadi at Bālpur Mr K N Dikshit M A calls it a unique Āndhra coin It is described elsewhere

1935

An inscribed image of Buddha was discovered at Mallar The inscription is in *Kuṭila* script

Mr G D Agarwal B A Executive Engineer of Bilaspur was pleased to present a number of excellent facsimiles of Sheonnarayan Kharoda and Akaltara inscriptions with their corrected transcripts

Pt L P Pandeya had an interview with Colonel A S Meek C M G Agent to the Governor General at Deogarh in the Bamra State with a view to enlist his sympathy with the Society

An appeal was made to the Ruling Chief of Bamra Raja Bhanu Ganga Tribhuvan Deva to establish a small Museum of historical antiquities at Govindpur One gold coin of Ratnadeva Haihaya and two punch marked silver coins were presented to him

In the Sonpur State a Brāhmi inscription was discovered in the bed of the Mahānandi on a huge rock at Binkā old *Vinitapur*

In March Mr Pandeya visited the Patna State and examined the 4 sets of copper charters in possession of the Maharaja Sahib The Maharaja of Patna Śri Rajendra Narayan Singh Deva is very keen over historical investigations and has made a special study of the Patna Chauhan annals It is hoped that the Group of Temples at Ranipur Jharia which are the best surviving specimens of Kosala architecture will receive his best attention and will be carefully repaired and protected We look up to him for the acquisition of coins of Trikalinga kings—Janamejaya and Yayatiraja Deva which are sure to be discovered in his State if only some excavations are ordered at Kesarkella and Ranipur Jharia

1936

To Rai Bahadur Jagannath Prasad Retired E A C Bilaspur we owe the excellent eye-copy of the Vakāṭaka plates discovered at Paṭṭan village in the Betul Dist C P This charter belongs to Pravarasena II and mentions one Kālidasa as the writer of the record Some writers try to identify this Kalidāsa with the great bard Kalidāsa who is believed to have graced the court of Pravarasena II

A unique copper coin belonging to Ranō Āpilaka the Āndhra King—was presented to the Archæological Dept for being kept in the Calcutta Museum as a gift from the Society.

The Hon. Secretary had an interview at Nagpur, with H. E Mr. Raghavendra Rao, Bar-at-law, Acting Governor of C P.'s who is a Patron of the Society for Life, in connection with the re-organisation of the Society

A set of three copper plates with ring and seal attached to them was discovered at Mallār, District Bilaspur C P Mr. Sudha Ram Sao Local Board Member, Son of Mr Ayodhya Prasad Sao, Malguzar, Mallār, had the courtesy of sending this charter through Mr. P. L Gupta, Manager, Co-operative Central Bank, Bilaspur, our enthusiastic Joint Secretary, to the Hon. Secretary for examination and decipherment The Hon, Secretary deciphered the record and submitted a report on it with a full copy of the text and its translation to Mr. K N. Nagarkatti I C S Deputy Commissioner of Bilaspur, who takes keen interest in archæological and historical research and to whom the Society is much obliged for his kind support

This charter is of very great importance for its having been recorded in the box-headed characters and clear mention of Śri Bhāskar Varman, the maternal uncle of king Mahāśivaguptarāja of Śripur—the donor of the grant A village named *Kailāspur* was granted to a भिक्षुसंघ. The seal bears the figure of Nandi 'couchant bull' and expanded 'lotus' below.

The most pleasing feature of this year's collection is the recovery of a coin belonging to Śri Prasanna-mātra " It is the 2nd coin of the dynasty, yet found It is quite idential, in every respect, with the round silver coin of the same king, which our Society possesses It has a polish of gold and bears the same devices .—discus, conch, bust of a deity or Garuda, mace, and the same legend in the box—headed script The other side is blank Rev M P and Mrs. Albrecht of the American Evangelical Mission (Chandrapur C P) were instrumental in its recovery and deserve our best thanks It was obtained through Mr P. Das, Head master, Mission School at Nandaur—a village near Sakti Porthā, Dist Bilaspur C.P

——o——